

NOS

Důvěrná
Karel Richter ZPOVĚĎ
Generála

Karel Richter

Důvěrná zповěď generála

Vydalo Nakladatelství NOOS s.r.o.

Hábova 1558/16, 155 00 Praha 5

www.noos.cz

V roce 2016 jako svou 2. publikaci

1. vydání 2016, 680 stran

ISBN 978-80-88117-02-5

© Karel Richter, Praha 2016. Veškerá práva si vyhrazuje autor.

Opisování a jakékoliv rozmnožování bez jeho svolení není dovoleno
a bude považováno za porušení autorských práv.

NAKLADATELSTVÍ

ÚVODEM

Generál Michal Kričfaluši (3. září 1921 – 17. června 1994) byl zasloužilý voják, účastník boje za svobodu. Jako uvědomělý příslušník československé vojenské jednotky v SSSR se dobrovolně přihlásil do rotы zvláštního určení, která plnila svrchovaně nebezpečné zpravodajské úkoly v týlu nepřítele. Absolvoval mimořádně náročný speciální výcvik vyžadující vysoký stupeň fyzické zdatnosti, morální sílu, inteligenci, schopnost bleskurychlého rozhodování a chladnokrevnou neohroženost. Jako parašutista, ovládající všechny druhy zbraní, útočné i obranné finesy pro boj muže proti muži, zacházení s výbušninami, obsluhu radiostanice, zásady konspirace a přežívání hluboko na nepřátelském území, byl zařazen do zpravodajsko-diverzního desantu Olexa Borkaňuk s určením pro oblast východního Slovenska.

V sovětském parašutistickém kurzu mu usilovně vštěpovali kromě vojenských znalostí a dovedností i marxisticko-leninský pohled na svět, a třebaže byl československým občanem a vojákem, snažili se z něj udělat kovaného bolševika, který na československém území bude v rámci sovětského parašutistického výsadku vyvíjet činnost v linii nikoli československých, ale sovětských zájmů. To mu bylo čím dál tím více proti mysli. Ačkoliv pocházel z chudé rusínské rodiny a teoreticky měl všechny předpoklady k třídně vyhraněnému proletářskému citění podle leninsko-

stalinských norem, vzdor svému mládí poznal – jako nevinně vězněný běželec v sovětských věznicích a likvidačních pracovních táborech gulagu – odvrácenou tvář stalinského režimu. Pochopil, že za jeho patetickými socialistickými a komunistickými hesly se skrývá cynická prolhanost a bezohledně kruté, často vražedné mocenské násilí partajní špičky v čele s J. V. Stalinem, která si podmanila Rusko a chce ovládat svět. Jakožto přesvědčený rusínský Čechoslovák, který v masarykovské demokratické Československé republice spatřoval šťastnou budoucnost pro svůj milovaný národ, zjišťoval s hlubokým rozčarováním a rostoucím odporem falešnost sovětského přístupu ke spojení s Československem. Pod licoměrnou maskou frází o přátelství, nezištné spojenecké solidaritě, bratrské pomoci a nezasahování do vnitřních věcí se tajily rafinované mocenské úklady směřující k bolševizaci a nakonec i k sovětizaci poválečného Československa. Šupiny mu až bolestně strhával z očí poznatek, že padákový výsadek, s nímž přistál na východoslovenském území za linií fronty, byl v rukou berijovského NKVD, organizace, kterou měl osobní důvod nenávidět a která se na podkarpatském území více než na boj proti německým a maďarským fašistům zaměřovala prostřednictvím svých agentů na rozdmýchávání protičeskoslovenského odtrženeckého hnutí. Tímto poznáním se v jeho duši utvrzoval odpor k sovětskému zřízení. Ten ostatně sdílel s více než dvaceti tisíci svých krajanů, kteří stejně jako on

uprchli před maďarskou okupací do Sovětského svazu v bláhovém očekávání, že tam budou přijati jako slovanští bratři. Byl to tragický omyl, který tisíce Rusínů zaplatily ubohým živořením a nakonec i smrtí v sovětských koncentracích, o nic méně krutých a nelidských než byly likvidační koncentráky nacistů.

Parašutista Michal Kričfaluši jen s největším sebezapřením setrval v řadách výsadku. Odhodlaně a s odvahou plnil vojenské úkoly, ale důsledně se vyhýbal plnění politických úkolů, které se přičily jeho vlasteneckému svědomí.

Poznal jsem ho až po válce, když jsem byl jako absolvent fakulty povolán v hodnosti poručíka k mimořádné službě pro vydávání vojenských řádů a předpisů a vytváření nové české vojenské terminologie. Podléhal jsem generálu Kričfalušimu, jmenovanému náčelníkem vojensko-vědecké správy, do jejíž kompetence tato záležitost patřila. Vzpomínám si, s jakým pochopením přijal tehdy v soukromém rozhovoru mezi čtyřma očima mé upřímné vysvětlení, proč nemám chuť podat na výzvu stranického výboru přihlášku do KSČ. Svěřil jsem mu podle pravdy, že chci studovat a že se mi nelíbí to věčné stranické schůzování a řečnění, které pokládám za ztrátu času. Pokyvoval hlavou, usmíval se a nakonec řekl: „To se vám nedivím. Já to taky nemám rád, ale nahlas takové věci radši neříkejte. Na to byste šeredně doplatil.“ Pak jsem štíhlého, urostlého generála s cikánskou vizáží

ztratil nadlouho z očí. Až v roce 1968 jsem se dozvěděl, že se po vstupu vojsk Varšavské smlouvy odmítl podřizovat okupačním nařízením. Vášnivě odpíral jakékoli úsluhy sovětským představitelům a ostrými slovy vyjadřoval nesouhlas se svévolnou přítomností sovětských vojsk. Svým postojem si samozřejmě vysloužil degradaci a propuštění z armády, které ho přiměly zapojit se do disidentského hnutí.

Dočkal se naštěstí sametové revoluce, která mu po zásluze přinesla rehabilitaci. Když jsme se po letech setkali ve výboru Společnosti Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi, připomněl mi svou někdejší radu, abych to, co si doopravdy myslím, raději neříkal nahlas. „Vidíš,“ usmál se, „a já jsem se tím neřídil.“ Uvědomil jsem si, jak je dobře, že máme v rozhodujících dějinných okamžicích národního vývoje lidi, jako je on, kteří se bez ohledu na osobní rizika dokážou celou vahou své osobnosti postavit za správnou věc. Prozradil mi tenkrát, že by rád sepsal své paměti, ale neovládá spisovnou češtinu natolik, aby to svedl a požádal mě, abych mu s tím pomohl. Ochetně jsem to přislíbil. Začali jsme se scházet. Pokaždé mi několik hodin vyprávěl své životní osudy. Zaznamenával jsem je jako podklad pro jejich literární zpracování. V červnu 1994 mě zdrtila zpráva, že k naší příští smluvené schůzce už nedojde, protože generál nenadále zemřel. Zůstaly však po něm naštěstí spousty stran životopisných záznamů a poznámek, z nichž se dalo vyčíst leccos z toho, co prožil a o čem přemýšlel,

a téměř dvě stovky mých záznamů jeho vyprávění. Dr. Agáta Pilátová a Jaromír Hořec z vedení Společnosti Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi, s nimiž jsem již předtím z upřímných sympatií k hrdinným rusínským bojovníkům za svobodu Československa literárně spolupracoval, mě utvrdili v rozhodnutí splnit slib daný generálu Kričfalušimu. Pustil jsem se do literárního ztvárnění shromážděných fakt o jeho životě a účasti v bojích.

Tak se zrodila kniha nazvaná Účtování s časem, jak si generál sám původně přál nadepsat své vzpomínky, na jejichž sepsání jsme se domluvili. Byla vydána v roce 2004 zásluhou Společnosti Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi, nakladatelstvím Česká expedice jako symbolická pocta in memoriam generálovi k jeho nedožitým 83. narozeninám. I když jsem byl nepřízní osudu nucen namísto dohodnuté spolupráce s ním v autorském tandemu ujmout se literárního zpracování jeho životních osudů na vlastní pěst, pokládám hodnotu informací, které mi o sobě poskytl, za rozhodující předpoklad k jejímu vzniku. I když ji nyní, v nové úpravě a s novým názvem předkládám čtenářské veřejnosti ve shodě s autorskou realitou jako svou zpověď o hrdinovi bojů za naši svobodu, za její pravdivost ručím.

V NÁRUČI GULAGU

VSTRÍC SVÉMU OSUDU

1 Nevlídná hranice

Tam dole na sovětském území u pramenů Prutu se ještě převalovala mlha, když začali sestupovat po úbočí Hoverly do údolí. Ivan, Lesko, Stojka a Michal. Ještě předtím si slavnostně přísahali, že tu svou milovanou Verchovinu neopouštějí navždycky, že se zasadí o spojenectví s Velkou mátuškou Rusí, která ji přijde osvobodit, aby jí už nikdy nevládli cizinci jako teď. Byli bláhově nevědomí a zaslepení mladickým nadšením. Mrazivé závany ledového větru z toho směru, kam se nadšeně ubírali, je mohly varovat, ale oni nebyli dost vnímaví, aby v nich postřehli výstrahu. Michal myslel na matku, že ji jeho zmizení zarmoutí, ale věřil, že ho maminka nakonec pochopí. Jdou přece splnit poslání, které se promění v dobro pro všechny Verchovince, tedy i pro ni. Víra v něco je krásná věc, ale musí chodit po zemi a ne se vznášet v povětří jako tenkrát ta jejich víra. Šel první, kluci za ním. Uznávali ho za svého vůdce.

Počasí se umoudřilo. Studený víchř se unavil a utichl, mraky se rozestupovaly a skulinami, které se mezi nimi stále víc rozšiřovaly, vykuklo modré nebe a hřejivé sluneční paprsky. Ozařovaly pás kosodřeviny pod nimi a za ním rozčepýřené vrcholky vzrostlého lesa.

Po půlhodině narazili na souvislé pole mokrého sněhu. Zapadali do něj až po kolena a místy i výš. S námahou krok za krokem zvedali nohy. Na velké ploché skále se usadili k odpočinku a posilnili se ze svých zásob. Chleba s máslem, slanina, cibule. Sousta zajídali hrstmi čistého sněhu. Kalhoty promáčené až po rozkrok je studily. Navzájem se ujišťovali, že bratři Rusové je dole pohostí něčím onačejším. Ten kus cesty musí ještě vydržet. Jak by je mohlo napadnout, že nejenže je nečeká nic lepšího k snědku, ale že si dokonce pro nejbližší tři roky budou muset nechat zajít chuť na máslo, špek, cibuli, brynzu, ba i na jejich dobrý domácí chlebiček. Z baťohů vybalili rezervní ponožky a prádlo, převlékli se, oblékli vyždímané kalhoty, zasunuli nohy do mokrých bagančat a vyrazili opět na pochod povlovným svahem. V duchu se už viděli v nějaké teplé světnici s měkkými postelemi. Prošli pásmem kosodřeviny a vstoupili do lesa, kde se už dalo jít pohodlněji po vyšlapané stezce. Hlasitě se radovali, že teď už to jistě nemají k cíli dál než nějaké dva tři kilometry.

Asi po dvaceti minutách chůze se náhle zepředu ozvalo hlasité: „Stoj! Ruky v verch! Krugom ložis!“ A vzápětí práskl výstřel, jehož ozvěna letěla lesem.

Povelům rozuměli, znali je od starých vojáků, kteří byli v Rusku, a tak se snažili co nejrychleji splnit, co se po nich žádalo. Jenom Lesko se zdráhal praštit sebou na zem, protože na tom místě byla louže a bláto

z roztáleného sněhu. Michal na něj zařval: „Krucinál, lehni!“

„Molčať, streljať budu!“ ozvalo se hrozivě z lesa. Nikoho neviděli. Uplynulo asi deset minut a stále se nikdo neobjevoval. Vtom znovu třeskl výstřel. Chlapci polekaně otáčeli hlavy, jestli rána nepatřila někomu z nich. Za chvíli k nim dolehl dupot těžkých bot. Z lesa přiběhlo pět šest udýchaných vojáků v placatých čepicích s brčálově zeleným dýnkem a černým okolkem, na němž rudě zářila hvězdička. O něčem se mezi sebou dohadovali. Dva z nich přistoupili k Michalovi. V rukou drželi pušky s tenkým bajonetem. Jeden do Michala kopl.

„Anu, podnikimis!“

Zvedl jsem se ze země, do hlavy se mi drala vlna vzteku. Co do mě ten idiot kope? Stáli jsme s rukama nad hlavou a vojáci nás neurvale šacovali. V kapsách nenašli nic. Strhli mi ze zad baťoh, prohrabali se v něm a dali si ho stranou. Postupně takhle prošacovali a zbavili baťohů i mé tři kamarády. Pak si nás seřadili do řady po dvou za sebou. Přitom do nás strkali a pokřikovali: „Davaj, davaj!“ Dva vlčáci na nás cenili zuby a napínali vodítka ve snaze skočit některému z nás po krku. Na příkrý povel „Pošli!“ jsme vykročili, nasupení jako čerti. Tohle přijetí se nám nelíbilo. Naše představy byly úplně jiné. Zkusili jsme se zeptat, kam nás asi vedou, ale jeden z vojáků nás hrubě okřikl: „Molčať!“ Zahlédl jsem ukazatel směru

s nápisem Vorochta. Lesko, který šel vedle mě, ho viděl taky. Dal mi to kývnutím hlavy najevo, ale netroufal si už ani hlesnout.

Dovedli je k úhlednému domku, obklopenému několika kůlnami a stodolou. Zřejmě to byla hospodářská usedlost, ze které si pohraničníci udělali velitelství. Velitel hlídky Michala vyzval, aby šel s ním jako první dovnitř. Ostatní museli zatím čekat venku, obstoupeni strážními.

V místnosti, do níž ho postrčili, seděli za stolem dva důstojníci. Jeden přímo proti němu, druhý ze strany. Přejížděli ho zkoumavými pohledy od hlavy až po špičky bot a od nich zase až k husté kšticí. Ten, co seděl v čele stolu, začal s výslechem. Zeptal se stroze na jméno a příjmení. Tomu Michal rozuměl, i když slovo „famílija“ nejdříve pochopil tak, že se ho ptá na rodinu, proto odpověděl: „Mať, sestra i já.“ Ale to si po chvíli dohadování vyjasnili, stejně jako „otčenstvo“, což bylo jméno po otci, které se u nich v Podkarpátí nepoužívalo. Důstojník po něm chtěl doklady. Měl v baťohe deset školních vysvědčení, ale baťohy jim strážní sebrali a pohodili je v rohu kanceláře na zem.

„Moje dokumenty jsou tam,“ ukázal Michal bradou. Důstojník nařídil: „Pokažitě!“

Michal vyndal požadované doklady. Důstojník nad nimi kroutil hlavou.

„Přišli jste z Maďarska. Jak to, že máš vysvědčení ukrajinské? A tady je napsáno Československá republika. Žádný takový stát není.“

„My jsme patřili k Československé republice, ale pak nás zabrali Maďaři.“

„Tak proč nemáš vysvědčení maďarské?“

„Protože jsem chodil do školy ještě za Československa.“

„A kde máš nějaký dokument, že jsi občan Maďarska?“

„Nemám. My jsme u sebe nenosili žádné dokumenty, byli jsme na práci, nepotřebovali jsme je.“

„Lžeš!“ rozkřikl se na něj ten, co ho vyslýchal. „Jsi mezinárodní špión!“ ozval se ten druhý. „Přiznej se!“ Hulákali na něj jeden přes druhého. „Když se přiznáš, bude to polehčující okolnost. Kdo tě poslal? Jaký máš v Sovětském svazu splnit úkol? Mluv! Mluv!“

Michal vzkypěl zlostí: „Co to po mně chcete? Nemám se k čemu přiznávat! Nejsem žádný špión. Nikdo mě nikam neposlal! Ani nikoho jiného z nás! Utekli jsme před Maďary, protože nechceme žít pod jejich nadvládou!“

Vyslýchající ho ostře napomenul, aby si uvědomil, kde

je a s kým mluví. Jak to, že si dovoluje na ně křičet? Má jediné právo – mlčet a odpovídat na otázky. Jestli si ještě jednou dovolí otvírat na ně hubu, dají ho okamžitě odvést. Zavřou ho, až bude černý.

Prohledali jeho baťoh a našli mapu.

„A co je tohle?“ triumfoval důstojník.

„Sehnali jsme si mapu, abychom nezabloudili.“

Důstojník se ušklíboval. Už se v duchu nejspíš viděl, jak ho vyznamenávají nějakým vysokým řádem za to, že odhalil maďarského špióna.

„Odvést!“ nařídil strážnému. Ve dveřích se Michal potkal s Ivanem, kterého přiváděli k výslechu. Špitl mu, že „otčenstvo“ je jméno po tatkově.

„Molčat!“ zařval na Michala strážný a smýkl s ním, až se zapotácel.

Ivanův výslech proběhl skoro stejně, nemohli z něj dostat nic jiného než ze mě. Přišli jsme do Ruska v naději, že tady u slovanských bratrů najdeme lepší život. Ivan měl na rozdíl ode mně maďarský dokument. Notářské potvrzení totožnosti s kulatým razítkem. Stejně potvrzení měli i další dva kamarádi. Vyšetřovatele to jenom utvrdilo v přesvědčení, že jsme banda špiónů, přicházejících nejspíš ze západní Ukrajiny s antisovětským posláním. S Ciňkem, který přišel na řadu

jako poslední, se vůbec nemohli domluvit. Hovořil jen rusínsky a rusky nerozuměl. Vrtěl hlavou, že neví, co po něm chtějí. Zavolali mě dovnitř, abych mu překládal jejich otázky do rusínštiny.

Když důstojníci viděli, že z nás už nic nedostanou, nařídili poddůstojníkovi, který velel hlídce, co nás zadržela, aby si nás vzal na starost. Rozděлил nás na dvě dvojice. Leska a Ciňka odvedli, nevěděli jsme kam. Mě a Ivana eskortovali k nedaleké stodole. Už se stmívalo. Poddůstojník odemkl visací zámek, otevřel vrata a zavelel: „Zachaditě!“ Vešli jsme. Poddůstojník za námi zabouchl vrata a zajistil je železnou závorou.

Ve tmě neviděli na krok. Táпали rukama kolem sebe. Stodola byla sroubena ze silných trámů, které přiléhaly těsně jeden k druhému. Podlaha byla betonová, jinak uvnitř nic nebylo. Jen v rohu našmátrali hromádku nějaké zatuchlé smradlavé slámy. Měli promáčené boty a kalhoty, byla jim zima. Drkotali zuby a poskakovali, aby se aspoň trochu zahřáli. Pak se natáhli na tu shnilou slámu těsně jeden k druhému a zahrabali se do ní, aby jim bylo tepleji. Nadávali jako špačci. Kurvy jedny! Viděli, že jsme mokrá jako myši a nechají nás tak. Ne aby nás dali někam, kde se můžeme usušit. A taky nám mohli dát aspoň kus chleba! Všecko nám sebrali, svině jedny zatracený! Sami si budou našim špekem a masem mastit huby a my můžeme chcípnout hladu!

Jejich zklamání bylo strašlivé. Slovanští bratři?
Matička Rus? Hovno!

„Nechal jsem na Hoverle nedojedený krajíc chleba
s máslem,“ bědoval Ivan.

„Stejně by ti ho tady nenechali dojíst.“

Sotva se trochu zahřáli, začali se utěšovat, že se
možná všechno vysvětlí. Zjistí se, že doopravdy nejsou
žádní špióni, pustí je a ještě se jim omluví.

„A co jim mám říkat, že jsem?“ ujasňoval si Ivan.
„Maďaři nejsme. Ukrajinci taky ne, když řeknu Rusín,
tak nevědí, co to je za národnost.“

„Já jsem řekl, že jsem Čechoslovák, a to mi taky
neuznali. Takový stát prý není. Marně jsem jim
vysvětloval, že já maďarskou okupaci neuznávám
a sičovec nejsem a nikdy jsem nebyl, takže neuznávám
ani Velkou Ukrajinu.“

„Tak řekni, co tedy jsme? Verchovinci“ Podkarpatci?
Marmarošáci?“

„My jsme Rusíni, sakra!“ rozhorloval se Michal. „K
Ukrajincům máme blízko, ale Ukrajinci nejsme. Náš
jazyk je přece jenom trochu jiný.“

„Ale tady jsme teď v bejvalým Polsku, ne?“

„To jo, ale žijí tu většinou Ukrajinci.“

„Tak proč nás zavírají do chlívků?!“

„Tady vládnou Rusové, jestli jsi to nepochopil. A ti si nás musí nejdříve proklepnout, co jsme zač. Leze jim sem všelijaká verbež, to uznávám. Ale nemuseli s námi kvůli tomu zacházet jako s nějakými vandráky, které chytili při krádeži.“

„Co myslíš, že s námi udělají?“

„Věčně nás tady v téhle stodole určitě držet nebudou. Co by z toho měli? Nakonec nás pustí a pošlou někam na práci. Já osobně bych docela rád něco vyštudoval, kdyby byla ta možnost.“

„Kašlu na to!“ zavrčel Ivan. „Měl jsem zůstat na prdeli doma. Soused to říkal, od bolševiků radši dál, nic dobrého z nich nekouká. Dobře si to rozmysli, abys nelitoval.“

„Lituješ, že jsi šel s námi?“ vyjel Michal podrážděně.

„Tohle jsem nečekal. Měli jsme radši utýct do Rumunska.“

„To tedy ne,“ odporoval Michal. „Rumunsko za chvíli schlamstnou Němci, uvidíš. Na Rusko si nikdo netroufne. Tady nám bude nakonec nejlíp, uvidíš.“

Odmělčeli se. Každý se pohroužil do svých myšlenek. Michalovi se v paměti vybavilo, jak stál loni v březnu na hraničním mostě v Ťačevu, když československá armáda přecházela do Rumunska. Chtěl tam odejít s vojáky. Ale neměl na sobě žádné kloudné oblečení na cestu, jenom krátký kabátek na košili, bez svetru, bez šály, bez čepice. Sami vojáci ho z mostu vrátili: „Takhle nalehko přece nemůžeš za hranice!“ Měli pravdu. Možná neměl odcházet z domu ani teď. Ivan jako kdyby vytušil, o čem Michal přemýšlí. Promluvil do ticha.

„Tys taky neměl utíkat, Michale.“

„Proč myslíš?“

„Nechal jsi doma mámu jen s Marií. Budeš jim chybět. Ženské přece jenom všechno nezastanou. U nás je to něco jiného. Doma zůstalo ještě osm dětí. Ani jim to nepřijde, že jsem pryč, spíše se jim ulevilo, že se uvolnilo jedno místo u stolu. U Lesků jich zbylo sedm, u Ciňků čtyři, to taky jde, ale u vás – dvě ženský samotný, bez mužskýho, nevím... Nedávno jsem potkal na ulici tvou matku. Nemohl jsem se jí vyhnout, bylo to u kostela, nebylo kam odbočit. Rozhlédla se, jestli není nikdo poblíž, aby neslyšel, co mi chtěla říct: Prosím tě, Ivánku, povídá, neodváděj toho našeho Michala z domu. Řekl jsem jí, že nevím, o čem mluví. Já přece vašeho Michala nikam neodvádím. Řekla, že nás má v merku už delší dobu, ať jí nemaluju straky na vrbě, že ona dobře ví, kolik uhodilo, něco že

punktujeme. Řekl jsem jí, že já nic nepunktuju, na mou duši ne, poněvadž ten, kdo to všechno punktoval, jsem nebyl já, ale ty, takže jsem jí nelhal, ale teď je mi jí líto.“

„Hele, Ivane, nech toho! Nesnaž se mě rozbrečet, jo? Na fňukání je pozdě. Jestli se ti nechtělo jít, měl's to říct, dokud byl čas. Co jsme si navařili, to si teď taky sami pěkně sníme. I když nám to třeba nevoní. A ještě něco ti řeknu. Teď musíme držet všichni spolu a pomáhat si, jak to půjde, a ne vyčítat si něco jeden druhému. Rozumíš?“

Ivan mlčel. Po chvíli řekl: „Možná by se dalo odsud zdrhnout.“

„Možná že jo,“ připustil Michal, „ale kam a hlavně jak?“

„Ta stodola je dřevěná. Podíváme se, někde bude určitě nějaká škvíra. Anebo se podhrabeme. Třeba by to šlo střechou!“

Ivan nelenil. Vyhrabal se ze slámy a začal potmě šátrat rukama po trámech.

„Kurvy,“ zvolal zklamaně, „mají spodek zabetonovanej až do půlky spodních trámů. Podhrabat to nejde!“

„Nemluv tak nahlas,“ napomenul ho Michal. „Nevíš, kdo nás poslouchá.“

„Ať poslouchá, kdo chce, stejně tý naší huculštině nerozumí.“

„Na to se, kamaráde, nespolehej!“

Ivan se myšlenky na útěk držel jako klišťe. Volal na Michala, aby šel k němu.

„Stoupneš si mně na ramena nebo já tobě a prozkoumáme strop. Je to jediná možnost, jak se odtud dostat ven.“

Michalovi se nechtělo opouštět vyhrátý pelech. Namítal, že to nemá cenu a že ráno je moudřejší večera. Ivan se naštvál. Začal mu vyčítat, že on ho vždycky ve všem poslechl a udělal, co po něm Michal chtěl, a teď, když po něm chce něco on, je Michalovi zatěžko mu vyhovět. Vyčítání zakončil pohrůžkou, že tohle si teda bude na něj pamatovat.

„No tak já teda jdu,“ zamručel Michal a vyhrabával se ze slaměného kutlochu. Opřel zády o stěnu, udělal Ivanovi ze spojených rukou stupačku pro nohu a pomohl mu vyšplhat se mu na svá ramena. Uhýbal mu hlavou před hrozícím kopnutím do obličeje, ale nakonec se přece jen podařilo, že se Ivan s ručkováním po stěně na Michalových ramenou vztyčil a dosáhl na prkenný strop.

S hlasitým funěním zkoušel tlakem prstů, jak pevně jsou prkna přibita, a hmatem zkoumal, jestli mezi nimi

nejsou škvíry. Nejistil nic, co by jim pomohlo, pokud by se rozhodli ze stodoly uprchnout. Sdělil to Michalovi se šťavnatým zaklením.

„Kurvy!“ Pomalu se zas sesouval dolů. Oba se beze slov zavrtali do svého plesnivého pelechu. Jejich zapařené šatstvo stačilo už nasáknout pachem, který vydechovala sláma. Zvenčí k nim v té chvíli dolehlo zakašlání strážného.

„Vidíš,“ řekl Michal, „hlídají nás a určitě poslouchají, co si povídáme.“

„Ať poslouchají, stejně nám nerozumějí.“

„I kdybychom našli nějakou díru, tak nás venku chytí, anebo...“

„Co?“

„Zastřelí na útěku... Z toho bych zrovna moc velkou radost neměl. A potom – nemůžeme přece jen tak vzít roha a kluky tady nechat.“

Ivan hodnou chvíli neměl, co by na to řekl. Určitě o tom přemýšlel, protože najednou řekl: „Kde asi jsou? Kam je ti blbouni zavřeli?“

Venku začalo svítat. Poznali to podle světlajících mezer ve stěnách. Vstali a zamířili k vratům, aby zjistili, jestli škvírami neuvidí ven. Opravdu. Jedním

okem se dalo pozorovat celé okolí strážnice. Před vraty přecházel voják v plášti s puškou na řemenu. Zaslechli hlasy. Škvírou zpozorovali, že od budovy strážnice ke stodole přicházejí dva vojáci. Rychle se zahrabali do slámy. Zařinčela závora, polovina vrat se s rachotem otevřela. Denní světlo odhalilo žalostnou prázdnotu stodoly, jejímž jediným vybavením byla skutečně jen hromada chlěvské slámy, v níž strávili noc. Posadili se a mžourali do světla. Oba doufali, že jim nesou něco k jídlu, ale vojáci pouze zkontrolovali jejich přítomnost a hodili jim dovnitř jejich baťohy. Jak vzápětí zjistili, zmizely z nich nože, buzoly, baterky a všechny potraviny. Hladem se jim už dělaly mžitky před očima. Snad jim proboha přinesou nějaké jídlo! Tmu ve stodole vystřídalo šero. Chodili střídavě ke škvíram pozorovat, jestli už nenesou něco k snědku. Stále se nic nedělo. Jak dlouho je chtějí mučit? Zabouchali na vrata. Strážný vyrozuměl, že potřebují na záchod. Zavedl je dozadu k hnojišti a ukázal rukou: „Zděs možno!“ I když naléhavěji potřebovali útroby naplnit než vyprázdnit, nepohrdli nabídnutou příležitostí. Jako by tušili, že je čeká celý dlouhý den v zamčené stodole.

Nedali jim ani lok vody k pití, ani kus suchého chleba. Nebylo kde se umýt a záchod si odbyli u hnojiště na celý den. Nejdlejší v Michalově dosavadním životě.

Jak venku nastávala tma, šero ve stodole zase houstlo. Přípravovali se na noc, stejně dlouhou a těžkou, jako byl den. Do žaludků se jim už nesnesitelně zahryzával

hlad.

Najednou se venku ozvaly kroky, zarachotila závora. Do stodoly vešel voják se svítilnou a další dva stáli v otevřených vratech s puškami připravenými ke střelbě. Michal s Ivanem se vyhrabali ze slámy, jejíž smrad už ani nevnímali.

„Prigotoviťsja k transportu,“ houkl na ně voják se svítilnou.

„Co to říkal?“ ptal se Michala Ivan.

„Že se máme připravit, někam nás povezou.“

„Hlavně aby nám už dali nažrat!“

Vojáci odešli, vrata se zase s rachotem zavřela. Vězňové uvažovali nahlas, kam je asi tak povezou. Doufali, že někam, kde je ubytují a kde o ně bude slušně postaráno.

Za chvíli bylo slyšet příjíždějící auto. Zastavilo u vrat. Znovu zařinčela závora, vrata se otevřela. Voják s lucernou zahulákal, aby nasedli a všechny své věci si vzali s sebou.

S baňohy v ruce se vyškrábali po krátkém žebříku do korby nákladního auta krytého plachtou. Ve světle lucerny se jakž takž zorientovali. Byly tam čtyři lavice přišroubované k podlaze za sebou jako ve školní třídě.

Na první lavici seděli jejich kamarádi Lesko a Ciňko, čelem ve směru jízdy s půlmetrovou mezerou mezi sebou. Otáčeli se po nich, ale dva vojáci, kteří stáli po stranách s napřaženými puškami, na ně začali rvát, aby seděli zpříma a neobraceli se dozadu.

Poddůstojník s třemi plíšky na límci Ivanovi a Michalovi přikázal, aby se posadili do druhé lavice.

„Sedět zpříma!“ nařizoval, „ruce dozadu! Dívat se dopředu! Mluvit je zakázáno. Při jakémkoli porušení tohoto zákazu budeme střílet!“

Chlapci nevěděli přesně, kolik vojáků eskorty nasedlo s nimi a stálo jim za zády. Rozsvítili dvě petrolejové lampy a nákladák se rozjel.

Cesta byla samý výmol, mlátilo to s nimi sem a tam. Podle zvuku motoru se poznalo, že střídavě jedou do kopce a zase z kopce. Nikdo z nich nevěděl, jak dlouho to natřásání trvalo, možná půl hodiny, možná hodinu. Konečně auto zastavilo a hned zase ještě kousek popojelo, než zůstalo definitivně stát a řidič vypnul motor.

Vojáci z eskorty sklopili zadní díl korby, seskákali dolů, s někým se hlasitě domlouvali a pak někdo začal vyvolávat naše jména. Já jsem byl na řadě první. Zvedl jsem se a vyskočil, za mnou Ivan, Lesko, Ciňko. U auta stál důstojník v brigádýrce a voják mu lampou svítil na lejstro, z něhož přečetl naše jména. Pohraničnická eskorta

nás zase obstoupila, aby nám zašla chuť na útěk. Zbytečné. Nic takového nás ani nenapadlo, neboť nám bylo i při sporém osvětlení jasné, že se nacházíme na nádvoří věznice, jejíž železná vrata ve vysoké zdi lemované drátem se právě za našimi zády s hlučným zařinčením uzavřela.

Stáli jsme čelem proti patrové budově se zamřížovanými okny, jejichž sklo bylo zaslepené bílým nátěrem. Bylo nám jasné, že jsme se ocitli ve věznici a důstojník, který drží v ruce papír s našimi jmény, je dozorce vězňů, který nás právě převzal do své pravomoci. Nejdříve vyzval Leska s Ciňkem, aby šli s ním do té budovy se zamřížovanými okny. My s Ivanem jsme zatím byli ponecháni na dvoře pod dohledem naší bdělé eskorty. Za chvíli si dozorce přišel i pro nás. Vedl nás chodbou, kde to smrdělo jako nevětraný záchod. Dýchal jsem otevřenými ústy, aby se mi nezvedl žaludek.

Dozorce je dovedl až na konec chodby k posledním dveřím. Ze svazku klíčů, který odepnul z karabinky opasku, vylovil jeden, jímž je odemkl, otevřel a nařídil jim:

„Zachaditě!“

V cele ozářené slabou žárovkou visící na kabelu od betonového stropu stálo několik patrových paland, stlučených z neohoblovaných prken a sražených k sobě po dvou. Na jedné ležel neholený, zanedbaně

vyhlížející vězeň, který po nich zvědavě otáčel hlavu. Dozorce jim nechal na vůli, ať si vyberou, kterou palandu chtějí. Všechny byly bez slavníků, bez polštářů a příkrývek.

„Panebože!“ zaúpěl Ivan, „tady to vypadá! Dyt' je to kriminál! Obyčejnej kriminál! Jak to, že nás šoupli do kriminálu? Za co?“

„Nerozčiluj se,“ mírnil ho Michal. „To ti nepomůže.“

„Pánové,“ ozvalo se ukrajinsky z obsazené palandy, „buďte rádi, že jste se dostali do téhle cely. Všude jinde je tolik muklů, že po sobě šlapou.“

„Ale proč je tady všude takovej děsnej smrad?“ zeptal se Ivan. „Tady je to o něco lepší, ale na tý chodbě se nedá dejchat.“

Vězeň na palandě se zachechtal. „Protože v celách nejsou nikde hajzly. Všichni chodí chcát a srát do paraš, to jsou kbelíky támhle v koutě u dveří, který tam celý den a celou noc smrdějí a teprve ráno si je muklové vynášejí. Tady je to lepší, protože jsem tu byl zatím sám, ale nepřejte si ten puch, až tady bude plno.“

Ivan se po tomto sdělení nezmohl než na své oblíbené zaklení:

„Kurvy! Kurvy jedny kurevský!“

Michalovi bylo jasné, že z Ivana se nějaké nadšení pro bratrskou Rus už bude těžko vykřesávat. Ale on sám už toho taky začínal mít plné zuby. Vybrali si širokou palandu, aby se na ni vešli oba.

„Nepřevlečeme si prádlo?“ zeptal se Ivan.

„Rád bych, ale bojím se vší,“ odpověděl Michal. „Aby se mi nedaly do toho, co si na sebe obleču.“

„Na holejch prknech přece nemůžou bejt vši. Kde by se vzaly?“

„Tady ne, ale nejspíš jsme je už chytili v té stodole. V tom hnoji, co jsme na něm leželi. Já se můžu udrbat. Ty ne?“

„Já taky,“ přiznal se Ivan. „Asi máš pravdu. Co budeme dělat?“

„Zatím nemůžeme dělat nic než to, co máme v baťohu, si ušetřit, až bude možnost pořádně se umýt.“

„Zvyknete si, pánové,“ ujišťoval je Ukrajinec.

Baťohy si dali pod hlavy jako polštáře a natáhli se těsně vedle sebe. Nohy si přikryli Ivanovým kabátem, horní část těla Michalovým.

2 Věznění nevinných

Ani nevím, jak jsme mohli na té tvrdé palandě spát, ale fakt je, že jsme usnuli a spali jako dřeva až do rána, kdy nás vzbudilo dupání v cele nad námi a hlasy a kroky na chodbě. Náš spoluvězeň si už ulevoval v koutě do paraši.

Pozdravili ho: „Dobré ráno.“

Odpověděl polsky: „Dzień dobry!“ Došel ke své palandě, opřel se o ni loktem a zvědavě si je prohlížel.

„Jak jste se sem dostali, pánové? Odkud jste přišli? Z Rumunska?“ Přistoupil k nim. „Já jsem Januš Hriniščak.“

Podal si s nimi ruku a oni se oba představili.

„My jsme přišli z Československa,“ řekl Michal. „Přesněji řečeno z Podkarpatské Rusi. Patřili jsme k Československu, ale teď nás obsadili Maďaři.“

„Ja jsem Polak.“

„Polák?“ podivil se Michal. „Včera jste na nás mluvil ukrajinsky.“

„Po matce jsem Ukrajinec. Před Moskaly je lepší hlásit se k Ukrajincům. Mají na Poláky spadeno.“

Za neprůhlednými okny se rozednívalo.

Zarachotily dveře. Bachař nahlédl dovnitř.

„Kto pajďot na rabotu?“

Michal s Ivanem do sebe drcli. Jdeme, ať si uděláme oko. Zvedli ruce, že se hlásí. A už si spěšně obouvali boty.

„Charašo,“ pochvaloval si bachař, „vychoditě!“ Čekal u dveří, až jimi projdou na chodbu. Polák si je měřil pohrdavým pohledem.

Bachař se zeptal: „Vy jste nováčkové?“ Tomu rozuměli.

„Ano, dnes v noci nás přivezli.“ Michal chtěl ještě říci, že už dva dny nedostali najíst, ale než se stačil ozvat, bachař jim oznámil, že budou vynášet paraši. Z toho zrovna nebyli moc nadšeni, ale nedalo se nic dělat. Vyfasovali staré kožené rukavice, celé zašpiněné od výkalů a páchnoucí na sto honů.

Paraši byly vyrobeny z plechových sudů rozříznutých napůl a opatřených po stranách drátěnými uchy. Některé byly plné až po okraj, takže byl kumšt při jejich vynášení něco nevyšplíchnout. Nosili je do zahrady, kde věžňové vykopali hlubokou jámu, do které se paraši vyprazdňovaly. Ještě že nesnídali. Těžko by asi dokázali při téhle práci udržet jídlo v žaludku. Lidské výkaly však nebyly to nejhorší, čím se jim toho rána představila první sovětská věznice, s kterou se seznámili.

Cely přeplněné hladovými, špinavými a zavšivenými lidmi, kteří byli týdny a měsíce drženi za mřížemi, aniž věděli proč, nuceni k přiznání protistátních zločinů, které nespáchali, manželé, kteří byli od sebe odtrženi hned po vstupu na sovětské území. Ani největší nepřítel bolševismu nemohl si snad vymyslet horší obžalobu sovětského režimu, než jakou bylo zacházení s lidmi v sovětských věznicích. Poznal jsem to už po pár hodinách, přičemž to nejhorší na nás, jako na všechny Podkarpatorusy, kteří se srdcem na dlani utíkali přes hranice do Sovětského svazu, teprve čekalo.

Do cel vstupovali při vynášení paraš sami, bachař vždycky zůstal stát za dveřmi. Někdy bylo v kobce bez jakéhokoli vybavení tolik vězňů, že se ani nemohli pořádně na betonové podlaze poskládat. Leželi namačkaní na sebe jako sardinky na boku, a když se někdo z nich chtěl v noci obrátit na druhý bok, protože už nemohl vydržet bolest otláčených kyčlí, musela se vždycky otočit celá řada. Něco tak hrozného si do té doby Michal vůbec neuměl představit. A co zkusili ti chudáci, kteří leželi až těsně u paraši, na kterou se v noci přes propletenec spáčů prodírali vězni postižení průjmy! Kdykoli Michal s Ivanem vstoupili do cely, vězňové, většinou Rusíni, ale i Poláci a Haličané, se k nim snažili přiblížit, aby se zeptali, odkud jsou, kdy přišli a co je nového u nich na Verchovině i jinde. Nevěděli vůbec nic o světě a celou svou ubohou, týranou bytostí se upínali k naději, že přijde co nejdřív nějaká veliká změna, která je odtud osvobodí. A ti, co

sem přišli hledat nový život, do jednoho teď hořce litovali. Škemrali přitom o chleba nebo o cigarety. Michal s Ivanem neměli ani jedno ani druhé. Nemohli jim ani říci žádnou novinku, která by je potěšila. Konečně se dostali i na celu, kde byli jejich dva kamarádi; Lesko pro slzy ani nemohl promluvit a Ciňko se k nim protlačil a najednou jako by neměl co říct. Jenom se díval hned na jednoho, hned na druhého, a potom se trpce usmál a zahučel: „Jsme v koncích! Úplně v koncích!“

Michal si později tuto chvílku často připomínal, neboť co doposud zažili, nebylo ještě nic proti tomu, co je všechny čekalo v nedaleké budoucnosti. Ciňko ho zatahal za kabát: „Jestli můžete, přineste chleba.“

„Chleba, člověče, kde bychom ho vzali?“

Když polomrtví smradem povynášeli ty posrané nádoby ze všech cel v přízemí věznice i z jejich vlastní cely, kde byla paraša skoro prázdná, nařídil jim bachař, aby se chopili kýblů, natočili do nich vodu a přidělenými hadry setřeli chodbu. Udělali to, jak nejlépe dovedli. Bylo to příjemnější než vynášet sračky a záleželo jim na tom, aby byl bachař s nimi spokojen.

„Takhle sis Michale asi život v Sovětském svazu nepředstavoval, co?“ prohodil Ivan.

„To tedy určitě ne.“

Za práci dostali každý čtvercový krajíc chleba a dovolení umýt si ruce. Vrátili se na celu celí otrávení a bez nálady.

„Nechcete kus chleba?“ zeptal se Michal Hriniščaka, který po nich zvědavě pokukoval. Stále ještě asi nevěděl, co si má o nich myslet. Byl to celkem mladý člověk, možná třicátník, ale jak byl zarostlý několikatydenním plnovousem, s dlouhými, nestříhanými vlasy, vypadal aspoň o deset let starší. Nejspíš je podezíral, že lezou bachařům do zadku. Při jejich pracovní horlivosti to tak jistě vypadalo. Ale oni si nechtěli šplhnout na úkor jiných. Byli jen přesvědčeni, že se sem dostali omylem a hledali příležitost, jak se dostat někde ke slovu, aby to někomu mohli vysvětlit.

„Vy nemáte hlad?“ zeptal se podezíravě.

„Měli jsme,“ řekl Michal sklesle, „ale nějak nás přešla na jídlo chuť.“

„Jen jezte! Sbírejte síly, budete to potřebovat.“

„K čertu se vším!“ zaklel Michal a praštil v návalu bezmocné zlosti pěstí do prkna palandy, na které seděli.

„Sami jste se na tu práci hlásili,“ prohodil Hriniščak. „Nikdo vás nenutil.“

„Nevěděli jsme, jakou nám dají práci,“ řekl Michal.

„Nechceme shnít v nečinnosti na těchhle prknech.“

„Práce nám nevadí,“ vmísil se Ivan. „Když se pracuje, líp utíká čas. Ale...“

„Já vím,“ řekl Hrinišćak chápavě. Seskočil ze své pryčny a přisedl si k nim. „Viděli jste tu bídu, co?“ Odmlčel se a ani Michal s Ivanem neměli chuť nic povídat, takže bylo ticho.

„Jo, pánové,“ ozval se po chvíli Hrinišćak. „Když už se vám chtělo utíkat z domova, měli jste utéci někam jinam.“

„A kam jsme podle vás měli utíkat?“ vyjel Michal podrážděně. „Jsmo Rusíni ze sousedním země, dělníci, kteří se živí rukama a jinak nemají nic. Kam jsme měli jít jinam? Vždyť tohle je prý země dělníků a robotníků. Taky jsme si mysleli, že budeme mezi svými.“

„To je veliký omyl,“ řekl Hrinišćak. „A nejen váš.“

„A co vy?“ opáčil Ivan. „Jak jste se sem dostal vy?“

„Já jsem nikam neutíkal. Bohužel. Já jsem žil tady v Polsku. Když sem vtrhli bolševici, tvrdili, že jdou zachraňovat životy a majetky Ukrajinců. Třesky plesky. Já jsem napůl Ukrajinec, ale v lednu mě zavřeli pro nic za nic. Po dvou měsících mě pustili, ale před čtrnácti dny mě v noci sbalili znovu bez uvedení důvodu, takže nevím, co jsem udělal. Ale jak jsem je poznal, oni mi už

něco přišijou a pak mi nedají pokoj, dokud se nepřiznám.“

„Přece vás nemůžou jen tak bez důkazů obvinít z něčeho, co jste neudělal.“

„Právě že mohou. Oni mohou. Tady je právo postavené na hlavu. Uvidíte sami.“

„Tak voad' utečeme,“ vybuchl Ivan.

„Tiše! Tiše, kamaráde!“ napomenul ho Hriniščak.
„Neutečeš. Ze sovětského vězení se nikam nedá utéci. To poznáš.“

Z Hriniščaka se vyklubal hovorný člověk. V debatě, která se rozpředla, zapomněli na čas i kručení v břiše. Podařilo se jim rozptýlit jeho podezření, že jsou nějakí horlivci, schopní donášet, aby si u enkávedistů polepšili. On sám byl zarytý odpůrce bolševiků. „Víte, mládenci, člověk může být chudý, ale musí zůstat člověkem. Bolševici ti seberou všechno a ještě tě poníží tak, že v tobě ubijí toho člověka.“

Rozhovor, i když nebyl nijak potěšující, jim pomohl ukrátit dopoledne.

Na chodbě se zvedal hluk. Hriniščak vstal.

„Bude oběd,“ řekl a šel si ke své palandě pro nádobu. Bylo slyšet bouchání dveří, hlasy, harašení plechových

nádob. Zacinkaly klíče, otevřely se dveře. Hriniščak nastavil plechovku od konzervy a kuchyňský pomocník nabral sběračku plévky z velkého hrnce s uchy a nalil mu ji do plechovky. Michal s Ivanem zůstali sedět na palandě.

„Što vy?“ oslovil je bachař. „U vás nět posudy?“ Pochopili, že se ptá, jestli nemají nádobí.

„Nemáme,“ odpověděli oba najednou.

Dozorce bral v úvahu, že ráno uklízeli, takže měl s nimi slitování. Vzdálil se ode dveří a vzápětí přinesl jednu dvoulitrovou plechovku a dvě litrové od nějakých konzerv. Pomocník je na jeho příkaz vrchovatě naplnil polévkou.

„Eto dlja vas,“ oznámil blahosklonně. S radostí si plechovky odnášeli k palandě. Ještě dostali každý kus chleba. Lžíce měli svoje. Vyndali si je z ba'ohu. Hriniščak s díky odmítl jejich pozvání, aby se s nimi najedl. Řekl, že má dost. Polévka byla kroupová a plavaly v ní kousky hovězích plíček. Docela jim přišla k chuti. Vyprázdnili každý svou litrovku a zajedli ji chlebem. Když do plechovek naléval nášup, ucítil Michal podivný pach. Ivan ho zjistil taky. Ta polévka nějak smrdí. Hriniščak si přišel přičichnout.

„No jo, nalili vám ji do plechovky od rybího tuku. Ten smrad z ní jen tak nedostanete.“ Povzbudivě se zasmál. „Ale je to zdravé.“

Po ukojení hladu se cítili o něco lépe. Ještě kdyby tak bylo trochu teplé vody na vymytí plechovek a na pořádné umytí. Celé tělo je svědilo zaschlým potem a hlavně tím, že je žraly vši. Už oba věděli najisto, že na ně naskákaly v té stodole. Nikdy nic takového doma neměli. Teď se štítivě vysvlékali ze šatstva, stahovali ze sebe košile i trenky a s pocitem hnusu chytali odporný šedivý hmyz, který jim doslova pil krev, a drtili ho mezi nehty.

„I na vši si zvyknete,“ ujišťoval je Hriniščak. „ještě se musíte smířit se štěnicemi.“

„Kristepane, snad tu nejsou ještě taky štěnice?“

„Bohužel jsou. V palandách mezi prkny. Ve dne zalezou, ale v noci si na vás budou pochutnávat. Já koukám raději usnout, abych to necítil.“

„Kde to vlastně jsme?“ zeptal se Michal Hriniščaka.

„V Nadvorné. To je taková přípravná věznice. Tady se nevyslýchá. Jenom se čeká, až enkávedisti ukončí prověrky, pak si nás teprve pořádně podají, ale nejspíš někde jinde. Tohle je něco jako předpekli. Peklo teprve přijde.“

Oba chlapci celé odpoledne usilovně lovíli a vraždili vši, ale stále v záhybech ošacení objevovali nové. Ztratili naději, že se jich zbaví. Přesto si oblékli čisté

prádlo z baťohů a to staré, upoceně a špinavé i se zbytkem vši, které nejspíš přežily jejich razii, uložili do baťohů.

K večeři jim přinesli slabý čajový odvar a krajíc nakyslého chleba. S lítostí Michal zavzpomínal na ten maminčin voňavý chlebíček, který pekla doma v peci. Ta naše zlatá máma, snad mu někdy ten jeho bláznivý nápad odpustí.

Dokud nechávali bachaři svítit tu nedomrlou žárovku visící na kusu drátu pod stropem, seděli pospolu všichni tři na jedné spodní palandě a vyptávali se Hriniščaka na poměry v Sovětském svazu, které od roku 1939 stačil na vlastní kůži zažít. Varoval je: „Ne aby vás napadlo na mě vyzvonit, co vám tu povídám. Já vám věřím, že jste poctiví chlapci, žádní fízlové. Tohle je policejní stát, kde každý hlídá každého. I enkávedisti se navzájem špiclují a udávají. Tady člověk zmizí přes noc, prostě si pro něj přijdou, odvezou ho v černém havranu, to je takový krytý policejní vůz, a jako by se po něm slehla země, víc ho nikdo neuvidí. Hodí mu na krk obvinění z kontrarevoluce, antisovětismu, trockismu a bůhví z čeho ještě. Ukrajinci jsou podezřelí z příslušnosti k petljurovcům, melnykovcům, banderovcům. Poláci jsou automaticky podezřelí jako pilsudčící a cizinci jako vy jsou jednoduše špióni. Podle toho vás budou vyslýchat a budete se divit, jak umějí člověka tahat za každé slovo a z čeho všeho dokážou vyrábět důkazy proti vám, takže už sami začnete

pochybovat o své nevině. A nakonec se leckdo přizná i k tomu, co neudělal, jen aby už měl od nich pokoj.“

Leccos z toho, o čem hovořil Hriniščak, mi před drahnou dobou vyprávěl ředitel Babičenko a já mu to nevěřil.

3 Nekonečné strážně

Druhý den ve věznici Nadvorná byl věrnou kopií toho prvního. Probudili se rozlámaní, otláčení a poštípaní od vší a štěnic. Dozorci si pro Michala s Ivanem přišel na celu, aby nastoupili do práce. Byl to jiný chlap než včera. Zamračený nemluva. Zase vynášeli z cel sudy s výkaly. V jedné cele byli svědky vzrušeného rozhovoru. Jeden z vězňů, zřejmě cizinec, dozorce oslovil „gospodin děžurnyj“ a žádal o předvedení k odpovědnému orgánu NKVD.

„Z jakého důvodu?“ zeptal se dozorce.

„Ja komunist,“ prohlásil vězeň a bil se přitom v prsa.
„Ja vas prošu. Doložitě eto tovarišču Stalinu.“

Dozorci na něj upřel nevráživý pohled.

„Vsjo bylo uže doloženo.“

„A rezultat?“ naléhal opomíjený komunist.

„Rezultata poka nět, nado podoždat!“

„Jak to, čekat?“ vyjel rozčileně vězeň. „Jak dlouho mám čekat? Už jsem tady přes dva měsíce!“

„Jak dlouho budete čekat,“ odsekával slova dozorce, „to já nemohu vědět a není to také moje věc. Budete čekat tak dlouho, jak bude potřeba, abyste čekali. Ostatní také čekají.“

„Ale já jsem komunista!“ Vězeň si znovu zabušil pěstmi na prsa.

Dozorce ho přezíravě vyzval, ať odstoupí od dveří, aby Michal s Ivanem mohli po odložení prázdné paraši vyjít na chodbu, a bez dalšího slova zabouchl dveře.

Michal požádal, aby si mohli trochu opláchnout rukavice. Ukázal dozorci, jak jsou zasviněné. Ten ale neodpověděl ani tak, ani tak. Vyložili si to jako souhlas, vešli do umývárny a pustili se do oplachování kožených rukavic. Dozorce se postavil do dveří, zapálil si papirosu a blaženě vyfukoval kouř. Ivan mu chtěl ohlásit, že už jsou hotovi.

„Gotovo, tovarišč děžurnyj!“

Bachař sebou trhl, jako by ho uškla zmije.

„Kakoj ja dlja tebjja tovarišč?“ rozčiloval se. „Što ty sebě pozvoljaješ? Ja tebě ne tovarišč! Ty špión, job tvoju mať, a ja sovětskij graždanin, eto raznica, ponimaješ!“

Ivan zbledl a zaťal zuby. Michal se obával, aby dozorce něco neřekl, byl prudas a nešel daleko pro pádnou odpověď. Ale přemohl se. Dozorce však zalitoval svého výbuchu a chtěl si je udobřit. Začal jim smířlivě vysvětlovat, že vězňové se podle nařízení mají na dozorce obracet slovem „gospodin,“ ale on uznává, že to jako nováčci nemohli vědět. Kývli, že to berou na vědomí.

Michal si oslovení hned prakticky vyzkoušel.

„Gospodin děžurnyj, nebylo by možno umýt se v teplé vodě?“ Ukázal rukou na rezatou trubku sprchy.

Dozorce zavrtěl hlavou.

„Sevodňa netěčot ťoplaja voda.“

Dali se do vytírání chodby. Bachař si zapálil další papirosu a sledoval je, jestli svou práci neodbývají. Neměl důvod k nespokojenosti. Odnegli do umývárny kbelíky a hadry a ohlásili skončení práce. Dozorce zašel do svého služebního kumbálku a přinesl odtud bochníček chleba ve tvaru cihly. Podal ho Michalovi se slovy: „Dobavočnyj pajok.“ Michal rozuměl: dodatečný příděl.

Oba se vrátili do cely. Hriniščak byl zvědavý, co je nového. Ivan mu pověděl, jak se na něj dozorce utrhл kvůli tomu, že si ho dovolil oslovit „tovarišč“.

„Zapomněl jsem vás varovat. Na tohohle dozorce si musíte dávat pozor. To je předseda partajní organizace. Protivný chlap. A nebezpečný!“

Michal vylíčil Hriniščakovi, jak proběhl rozhovor tohoto dozorce s vězněm, kterého tady drží za mřížemi, i když už před dvěma měsíci hlásil, že je komunista. „Tomu nerozumím. Vládnou tady komunisté a ani komunista se nedovolá. Jak je to možné?“

„Říkal jsem vám,“ vysvětloval Hriniščak, „tady jsou všichni podezřelí. Kromě Stalina. Dneska jsi maršál, zítra můžeš být nepřítel lidu a pošlou tě ke zdi jako Tuchačevského, Bljuchera nebo Jegorova. Když řekneš, že jsi komunista, ještě to nic neznamená. Je to země, kde nemůžeš ničemu věřit a na nic spoléhat. Jak povídám, měli jste utéci kamkoli jinam, jenom ne sem.“

Měli dost času čerpat od Hriniščaka informace o zdejších poměrech. Nikdy v životě ani Ivan ani Michal neměli tolik volného času. A nikdy v životě jim volný čas nepřipadal tak nekonečně dlouhý a tíživý. Všechny jejich dny byly zoufale stejné. Sotva si odbyli svou ranní úklidovou službu, která jim zajišťovala přídavek chleba a zocelila jejich útroby tak, že už se jim při vynášení znečištěných paraš nedraly hrdlem ven, zapadali rázem až po krk do bahna bezútěšné nudy. Sužování krvelačným hmyzem, ubíjeli čas klábosením ve dvou i ve třech. Přestože na tom byli nesrovnatelně lépe než jiní, nevyjímaje jejich dva

kamarády, kterým při úklidu tajně podstrkávali kusy chleba, aby jim pomohli zahánět hlad, čím dál častěji je zaměstnávala myšlenka na útěk. Hrinišćak jim to rozmlouval: „Ani to nezkoušejte! Stejně se vám to nepodaří. Chytí vás a budou mít důkaz, že vás zavřeli právem, protože nevinní neutíkají.“

Přesto nám myšlenka na útěk nešla z hlavy. V tomhle svrabu se nám nechtělo žít. Kvůli tomu jsme přece neodešli z domova, abychom se tady dali sežrat od šťenic a vší. Mysleli jsme úporně, že strážce vzadu u senkrovny už si na nás zvykly a při vylévání těch sraček nás už ani moc nehlídají. Možná by se toho dalo využít a v nestřežené chvíli bychom mohli přelézt zeď. Našli jsme v trávě dvě kramle, které by se daly cihlou zarazit do zdi jako stupačky. Věznice je podle všeho umístěna v lese nebo v nějakém parku, přelezeme zeď a zmizíme v roští. Hrinišćak nám potvrdil, že nedaleko odtud je rumunská hranice. Utečeme do Rumunska. Už jsme se rozhodli. Tajili jsme to i před Hrinišćakem. Ne že bychom mu nevěřili, ale opatrnost nikdy neuškodí, i kdyby byla zbytečná.

Měli jsme už přesně odpozorováno, jak vypadá vnitřní strana zdi. Zjistili jsme místo, kde se povaluje nějaké dřevo z doby, kdy se tady prováděly stavební úpravy. Dalo by se možná využít. Zdálo se nám, že by to nemuselo být tak složité. Ale najednou jsme zpozorovali změnu. Kolem budovy chodila ozbrojená hlídka. To znamenalo, že bylo zpřísněno střežení. Ale proč? Při

vynášení nádob nás dozorci najednou bůhvíproč nespouštěli z očí. Ani jsme klukům nemohli jako obvykle podstrčit chleba. Co se to sakra děje? Když jsme se myli v umývárce, každou chvíli někdo z bachařů nahlédl dovnitř a z okna jsme viděli, že kolem zdi chodí stráž. Něco se stalo a my jsme neměli tušení, co by to mohlo být. Ani Hrinišček si to nedokázal vysvětlit.

Bylo 28. května 1940. Ráno bylo na chodbě nebývalé ticho. Bachař si pro ně nepřišel, aby nastoupili na ranní úklid. Divná věc. Kuchaři neroznášeli snídaní – zakalenou horkou vodu, které říkali čaj, a chleba. Až kolem druhé hodiny odpoledne se otevřely dveře a kuchař jim pod dohledem dozorce nalil do misek nevábne zavánějící vývar z ryb, které už byly nejspíš zkažené. Za chvíli si je vyzvedl pro vynášení paraš. Úklid chodeb byl z neznámých důvodů vypuštěn.

Dozorce se tvářil ustaraně. Nemluvil, ale dovolil jim, aby se po vyprání rukavic teplou vodou celí osprchovali. Dokonce neměl nic proti tomu, aby k osprchování přizvali i Hriniščaka. Když si vydrhli těla ručníky a chystali se je pověsit na šňůru, mávl rukou. „Ty ručníky si nechte!“ Nakonec jim dal s sebou do cely celý čtvercový bochník chleba.

Pozdě odpoledne otevřel bachař dveře. Kuchař vydával chleba a čaj. Za chvíli dozorce nařídil: „Prigotoviťsja k transportu!“

S přípravami k útěku se chlapani zřejmě opozdili. Michal uvažoval, jestli mají vzít se sebou skoby, nebo je mají nechat v cele. Ještě se definitivně nerozhodl, když dozorce znovu otevřel dveře jejich cely a vyzval Michala s Ivanem, aby si vzali věci a vyšli na chodbu. Hriniščka nechal v cele.

Vystoupili z cely. Na chodbě již byli všichni dozorcí. Otevírali dveře jednotlivých cel a vyvolávali jména vězňů. Ti, kteří byli vyvoláni, vycházeli na chodbu. Řadili se všichni jeden vedle druhého. Pak dozorcí nařídili v zástupu vypochoďovat na dvůr. Venku stála rota vojáků se vztyčenými bodáky.

Bachaři vězně na dvoře odpočítali a seřadili do několika skupin po čtyřech. Poté je obstoupili vojáci s puškami a nějaký důstojník NKVD jim velitelským hlasem přikazoval, jak se mají chovat za pochodu: nesmějí se ohlížet do stran ani dozadu, nesmějí mluvit ani vystupovat ze čtyřstupu. Upozornil důrazně, že v případě porušení tohoto rozkazu se bude bez vyzvání střílet. Pak se otevřela železná vrata a smutný průvod vězňů se dal do pohybu. Byla už tma. Někteří z vězňů byli tak vyhládlí, že se jen s námahou vlekli. Několik jich upadlo na zem a ostatní je pak vedli nebo přímo nesli. Asi po hodině pochodu uviděli proudy vězňů pochodujících z jiných směrů. Právě před nimi škobrtala asi stovka lidí v čtyřstupu, obklopená vojáky NKVD tak hustě, že jejich dlouhé pušky s nasazenými bodáky, nesené v pohotovosti k palbě, tvořily souvislé

ohrazení celé kolony.

Ze tmy se vynořily vysoké stožáry s rozsvícenými světly. Blížili se k nádraží. Odbočili doleva a asi po deseti nebo patnácti minutách chůze ve světle lamp uviděli dlouhou řadu nákladních vagonů, v jakých se přepravuje dobytek. Vojáci vězně zastavili a hned je začali odpočítávat po čtyřiceti do jednotlivých vagonů. Když došla řada na Michala a Ivana, oba se rozhlíželi, jestli někde neuvidí své kamarády Leska a Ciňka. Neslyšeli ani vyvolávat jejich jména. Nahnali je do vagonu mezi posledními. Celý vlak byl již naložen. Strážní zasunovali dveře vagonů. Za několik minut se k vlaku s drncnutím připojila lokomotiva a odtáhla jej k nádraží. Vyhlíželi okénkem přes pletivo z ostnatého drátu, jestli nezahlednou název stanice. Nic neviděli. Staniční budova byla nejspíš na druhé straně. Pak slyšeli údery železničářských kladiv kontrolujících podvozky vagonů. Někdo zkontroloval uzavření dveří na obou stranách a současně několik lidí se světly se hlučně prošlo po střeše, jestli někde není díra. Všecko probíhalo zřejmě ve spěchu.

V každém vagonu stály dvoupatrové palandy z pevných fošen. Dolní asi třicet centimetrů od podlahy, horní asi metr nad ní. Vězňové sem byli napěchováni jako slanečci v sudu. Ve vagonu byla tma. Neviděli se navzájem, ale celý vagon hlučel hovorem, který lidem přinášel uvolnění napjatých nervů.

Netrvalo dlouho a vlak se rozjel. Michal s Ivanem seděli na horní palandě u malého zamřížovaného světlíku, který byl otevřený, aby se dovnitř dostala trocha čerstvého vzduchu. Nebýt toho, nejspíš by všichni dusným puchem lekli jako ryby.

Jeli už dost dlouho. Netrpělivě čekali, až budou projíždět nějakou stanicí, aby se pokusili zjistit, kudy s nimi vlak jede. Konečně se objevila světla na stožárech. Jejich záře pronikala do vagonu okénkem i škvírami ve stěnách a kolem dveří. Kdosi ze spodní palandy čistou ukrajinštinou vykřikl: „Snažte se přečíst stanici!“

Michal tiskl hlavu k okénku a podařilo se mu přečíst nápis.

„Dalatyn!“ vykřikl na celý vagon.

Vlak ve stanici nezastavil. Jeli dál. Až k ránu, když už se venku rozednívalo, projížděli Stanislavovem. Ani tady vlak nezastavil. Teprve nějakých pět kilometrů za nádražím zastavil na nějaké odstavné koleji, kde pak stáli nekonečné hodiny až do odpoledne. Měli dost času seznámit se s novými spoluvězni. Dychtivě si vyměňovali zážitky a názory na to, co je asi čeká. Všichni byli na dně, zbědovaní a úplně udolaní tou hrubostí, bezohledností a nelidskostí, které na ně dolehly. Snad jedině Michal s Ivanem si zachovali nějaké optimistické naděje do budoucna. Zalitovali

jenom toho, že v Nadvorné nechali pod palandou ty dvě skoby. Možná přijde chvíle, kdy jim budou chybět.

Ve vagoněch zůstali čtyřadvacet hodin. Kupodivu byl naprostý klid, nikdo se nedomáhal ani jídla, které toho dne nebylo vydáváno vůbec. Každý s napětím očekával, co se bude dít. O chléb, který s Ivanem měli v zásobě, se spravedlivě rozdělili s ostatními šesti, kteří s nimi byli na jedné palandě, přestože nikoho neznali. Ale všichni byli jejich krajané z Podkarpatské Rusi. Den byl nekonečně dlouhý. Se západem slunce se vlak pohnul. Začalo posunování z nějaké odstavné koleje a pak se konečně rozjel. Jel dlouho bez zastávky, škvírami ve dveřích starého vagonu i roztaženými žaluziemi větracích okének z vrchní palandy bylo možno přecíst jednotlivé stanice, kterými vlak projížděl. Zastavil se a někdo zvolal „Stryj!“. Nestáli tam dlouho a pokračovali v jízdě. Mnoho vězňů jízda utrmácela tak, že usnuli. Když se probudili, někdo sděloval, že jsou ve Lvově. Zase na nějaké odstavné koleji. Slyšeli jen houkání lokomotiv a hluk nádražního provozu a zase stáli celý den. Večer jim stráže rozdaly asi po 500 gramech chleba a „kipjatok“ – vřelou vodu. Pak zase nějaké posunování sem a tam. Konečně se vlak rozjel. Kdosi z vagonu zaslechl nějaký rozhovor, že ve Lvově není místo. Rozumělo se tomu tak, že ve věznici není místo pro přivezené vězně, a proto budou převezeni do nějaké jiné věznice. Nikdo z vagonu nezaregistroval, kam dojeli. Probudilo je bouchání na dveře a volání: „Prigotoviťsja k vysadke!“

Za chvíli začali vojáci otevírat dveře a vyhánět vězně z vagonů.

Seřadili je opět do čtyřstupů a vydali již známé pokyny, jak se mají chovat, že se nesmějí ohlížet, mluvit, vystupovat z tvaru a v případě neuposlechnutí rozkazů že budou střílet. Pak byl vydán povel k pochodu. Podle odhadu pochodovali víc než hodinu nějakými postranními ulicemi nebo předměstím, po obou stranách pochodového proudu šli vojáci s nasazenými bodáky. Konečně dorazili k nějaké zdi. Bylo jasné, že jde o vězeňskou zeď. Byl tu travnatý pás, ale i plocha upravená tak, že když na ni někdo šlápl, zůstávala stopa. Zase jim nařídili sednout si na zem v tvaru, v jakém sem došli. Někteří vězni vystoupili stranou, aby ulevili svým útrobám. Pokud někdo potřeboval na velkou, spoluvězňové na něj povykovali: „Běž od nás dál!“ Vojáci sice křičeli, že budou střílet, ale nikdo to nerespektoval. Střeva si nedají poručit. Jakmile se zjistilo, že se nikomu nic nestane, v minutě byla polovina vězňů v zoraném pásu. Jedni konali velkou, druzí malou potřebu. Někteří to už opravdu nemohli vydržet. Však také leckdo, koho stráž nepustily z vagonu, se v zoufalství podělal do kalhot, což byla hrůza pro něj i pro celý vagon. V té chvíli stovky holých zadků a obnažených ohanbí trčely proti oknům nedalekého obytného domu. Jedni se s nekonečnou úlevou vraceli a druzí vybíhali, až se vystřídali všichni. Vojáci znechuceně vykřikovali: „Ach, nekulturjnyj narod!“ Ale nekulturnost netkvěla

v chování vězňů, nýbrž v podmínkách, do nichž byli pro nic za nic uvrženi. Když někteří seděli na bobku příliš dlouho, vojáci to už nevydrželi, šli až k nim a strkali do nich a kopali je. Zoraný a zavláčený pás kolem vězení byl celý rozdupaný a znečištěný, takže asi musel být znovu upraven. Trvalo dlouho, než je začali po skupinách odvádět do věznice od zadních řad. Vězni, kteří seděli vpředu, o tom ani nevěděli, dokud na ně nepřišla řada. Ivan a Michal se naštěstí zase dostali do stejné skupiny. Byli rádi, že jim to tak vychází. Jak je brali ve skupinách po 40 věznicích, Michal byl třicátý devátý a Ivan čtyřicátý. Taková byla kapacita parních kotlů a lázní. Všechno šatstvo prošlo parním kotlem a vězni se mohli po dobu pěti minut sprchovat. Nikdo ve skupině nevěděl, kde se nacházejí. Dozvěděli se to až na cele. Byl to Sanislavov, který Sověti asi až po válce přejmenovali na Ivanofrankovsk. Celou jejich skupinu vyvedly stráže do třetího patra. Ve věznici už měli připraveno, kolik lidí na kterou celu dají, a Michal s Ivanem se modlili, aby se jim podařilo být spolu. Zvyšovalo to totiž jejich odolnost překonávat všechny obtíže – aspoň o tom byli přesvědčeni. Vedli je dlouhou chodbou a najednou dozorce otevřel dveře a vtlačil čtyři nové vězně do cely. Cela byla přeplněna, vězni křičeli, že tam už není místo, ale dozorce jejich námitky nerespektoval. „Ničevo, vojdut!“ Vězni, kteří tu již byli ubytováni, se shlukli u dveří, protestovali, ale dozorce zavřel dveře a zamkl. Michal se ocitl až u druhého okna, kde bylo trochu volného místa, právě v okamžiku, kdy vousatý

vězeň oznámil svému partnerovi, s nímž hrál šachy:
„Pěnkny mat!“

Michal si oddechl. Hlavně, že jsou spolu s Ivanem. Ukázalo se, že jsou v cele čtyři, a všichni skoro ze sousedních obcí: Vaš z Vyškova, vzdáleného 23 km od Kričova a Andrico ze Seliště, asi 16 nebo 17 km. Vaš a Andrico již byli s nimi spřáteleni. Leželi s nimi ve vlaku na stejné palandě, takže se s nimi dělili o chleba. Seliště Michal znal dobře, ale ve Vyškově nikdy nebyl. Vyškov byl z Nadvorné na levém břehu Tisy u rumunských hranic. Michal si pomyslel: „To je blbec ten Vaš, že utíkal do Sovětského svazu a ne do Rumunska, když žil přímo u rumunských hranic.“ Jak se později ukázalo, Vaš byl komunista zralejšího věku. Očekával, že bude v Sovětském svazu přijat s otevřenou náručí.

„A proč vás tedy zavřeli tady s námi, když jste komunista?“ ptal se Michal.

„To se všechno ještě vyjasní a já si myslím, že budu moci pomoci i vám mladým chlapcům z Podkarpatí,“ vysvětloval Vaš své ambice. Michal byl od Hriniščka dobře informován, jak to tady chodí, proto se jen ironicky usmíval, když Vaš něco vykládal. Až jednou se ho zeptal:

„A přišel jste sem na příkaz komunistické strany?“

„To ne,“ odpověděl. „Ale všechno se to vysvětlí.“

„A komu to budete vysvětlovat?“

„Vyšetřujícím, až půjdu k výsledku.“

Během několika rozhovorů s Vašem Michal zjistil, že je to v jádru dobrý člověk, charakterově čistý, avšak nenapravitelně naivní komunista.

Michal ho nechal při jeho iluzích a myslel si přitom svoje. Tím, že seděl v jedné cele s Hriniščakem, s předstihem získal mnoho poznatků, které mu umožnily připravit se včas na to, co ho čekalo ve vězeních a nakonec v gulagu. Vaš ho považoval za chytrého a vzdělaného chlapce, a dělalo mu dobře, že ho mohl poučovat. Ujišťoval ho, že až se jako komunista dostane na svobodu, pomůže mu z vězení. Jeho ujišťování bylo tak přesvědčivé, že mu Michal chvílemi i věřil. Jakákoli naděje v nové situaci je povzbuzující a pomáhá člověku překonávat obtíže.

Když dozorce vězňů strčil klíč do dveří a otevřel, aby se přesvědčil, jestli se už noví vězňové umístili, Škalubina jako stařešina cely ho ujistil, že se to zařídí. Ale současně se ozvalo několik hlasů jeden přes druhého: „Co ho ujišťuješ, psia krev cholera, však sám vidí, že tu už není místo. Škalubino, ty jsi zrádce!“

Dozorce znovu pootevřel dveře: „Kdo tady huláká?“ Na to se celá cela ozvala: „Všichni!“ Muž s plnovousem vstal a přistoupil ke dveřím.

„Já jsem to řekl, a co má být? Copak pán nevidí, že tu už není místo? To musíme stokrát říkat?“

Po krátké odmlce pokračoval: „Žádáme, aby sem přišel náčelník vězení. Nebyli jsme v lázni už přes měsíc, jsme zavšivení!“

„Sevodňa baňa budět!“ odpověděl dozorce a zavřel dveře. Škalubina požádal vězně, aby se stěsnali. Všichni věděli, že to jinak nejde, a tak se pro nové čtyři mukly uvolnilo asi sto osmdesát centimetrů prostoru u záchodové mísy. Michal napočítal, že v cele je 22 vězňů. Stařešina Škalubina byl Ukrajinec a ostatní všichni Poláci. Cela byla asi sedm metrů dlouhá a pět a půl metru široká, ale na jednom konci zabíraly záchodová místa a kýbl s vodou asi tři metry, tak si tam Michal hned stoupl. Když se situace uklidnila, vězni je obstoupili a začali se vyptávat: „Kdo jste, odkud jste přijeli?“ Nováčci polsky rozuměli, ale váhali s odpověďmi. Dívali se jeden na druhého a nikdo nic neříkal. Mluvit by měl Vaš, je nejstarší, ale ten byl nejvíce zakřiknutý.

„Jsme Podkarpatští Rusíni z Československa,“ ozval se Michal po chvíli, když už jejich mlčení začalo být trapné.

Poláci se zarazili.

„Jak to z Československa? Vždyť to už dlouho neexistuje.“

„Polsko už také neexistuje a vy se hlásíte, že jste Poláci,“ vmísil se Škalubina.

„My neříkáme, že jsme z Polska, ale že jsme Poláci,“ odpověděl někdo z Poláků.

Vaš se na Michala obrátil: „Neříkej, co není pravda.“ Po krátkém zaváhání dodal: „Když už, tak jsme z Maďarska a ne z Československa.“

„Když chcete, buďte si třeba z Tramtárie, ale my tadyhle s Ivanem jsme z Československa a mluvíme za sebe,“ odsekl Michal.

Andrico zaváhal. Ztotožňoval se s Michalem, že by se měli hlásit spíš k Československu než k Maďarsku. Michal a Ivan se pustili do Vaše, jestli je mu známo, že Maďaři se připravují na válku proti Sovětskému svazu. Vaš jim vysvětloval, že jsou hloupi, že tomu nerozumí, že Maďaři byli vždy lepší komunisté než Čechoslováci a že pro Sovětský svaz je to rozhodující. Dokonce věděl i to, že Sovětský svaz byl první, kdo zrušil československé vyslanectví v Moskvě. Poláky jejich spor velmi zaujal a v názorech na tento problém se rozdělili. Na jedné straně nadržovali Maďarům a těšilo je, že se připravují na válku proti Sovětskému svazu, na druhé straně je děsilo, že Maďaři jsou lepší komunisté než Čechoslováci. To bylo pro ně odpuzující. Michal s Ivanem už od Hriniščaka pochytili leccos, co jim pomohlo zorientovat se ve složitých poměrech té doby.

Vaš byl pro Maďary, ale jako komunista byl pro ně nepřitelem. Ukrajinec Škalubina, který byl také komunista, přál Čechoslovákům. Poláci se rozdělili rázem na dvě skupiny. Jedni přáli Čechům, druzí Maďarům. Těch druhých bylo víc. Michal nemohl pochopit, proč jim byli Maďari bližší než Češi, aspoň těm v té vězeňské cele. Diskuse se rozvíjely ve skupinách, dokonce zapomněli, že ač bylo odpoledne, dosud se nevydával oběd. Mezitím přišla další rána. Na celu byli vtlačeni další tři vězňové – dva Rakušané a jeden Maďar. Starší pán s nakrouceným knírem jménem Schwarz, a s ním asi šestnáctiletý chlapec, kterému začali říkat Jurka, a Jánoš Csokacs, Maďar jako poleno. Říkal sice, že je Podkarpatský Rusín, a když slyšel Michala s Ivanem, hlásil se také, že je z Československa. Rusínsky ale rozuměl málo, méně než Michal maďarsky. Pan Schwarz neuměl žádnou jinou řeč než němčinu, Jurka znal školskou angličtinu. Mezi Poláky na jejich cele bylo pár lidí, kteří ovládali několik řečí, takže Rakušané neměli žádné problémy s dorozuměním.

Znenadání otevřel dozorce dveře cely a oznámil, že všichni si seberou všechno šatstvo a půjdou do lázně. Na chodbě čekali tři ozbrojení vojáci, kteří je zavedli do lázně na nádvoří. Všechno šatstvo se dalo do odhmyzovacích komor. Bylo na ně připraveno několik holičů a každého vězně ostříhali dohola, včetně podpaží a pohlaví. Vězni dostali čisté spodní prádlo. Všichni vězni, kteří ještě nebyli fotografováni, byli

podle nějakého seznamu vyfotografování, čelně i z profilu z obou stran. Sejmuli jim otisky prstů. Když se vrátili do cely, vydával se oběd a chléb. Nebylo slyšet, že by se s osazenstvem druhých cel dělalo totéž. Kruszewski usoudil, že budou asi voláni k výsledkům nebo připravování k dalším transportům. Po obědě se rozběhlo spojení – vyklepávání morseovky na zeď, bouchání na podlahu a dialogy prostřednictvím záchodových mís. V celách nebyly splachovací záchody, ale jen takové odpadové roury, které se občas podařilo spláchnout. Neuvěřitelně rychle se navázaly jak horizontální, tak i vertikální kontakty. Podle získaných zpráv přišli na všechny cely noví vězňové, ale nejzajímavější byla Michalova a Ivanova cela, a to tím, že do ní byli umístěni dva Rakušané a jeden Maďar, který se hlásí k Rusínům a Čechoslovákům, a také tím, že nastal otevřený rozpor mezi komunisty a nekomunisty. Na jiných celách tyto otázky vůbec nevznikly. Do lázní se z celého poschodí dostala jen jejich cela. Asi to záleželo na aktivitě vězňů. Po obědě a po zprávách začalo seznamování. Nové vězně napřed obstoupili Poláci a začali se zajímat o jejich osudy. Pak někdo zavolal pana Kruszewského: „Pane Kruszewski, pojd' sem, jsou tu velmi zajímaví lidé.“ Zavalitý pán s hustě černým plnovousem vstal, přistoupil k hloučku nových vězňů a podával každému ruku. „Jmenuji se Marian Kruszewski.“ Také Michal a Ivan mu sdělili svá jména. Připojovali se i další: Romek, Lucek, Sigmund, Stašek, Jacek, Januš, Tadeáš, Štefan, Krištof, Rafael, Bronislaw. Všechny příjmení si nebylo možné

zapamatovat. Nakonec se představil Ivan Škalubina, stařešina cely. Kruszewski se každého zeptal, jestli hraje šachy.

Michal mu sdělil, že šachy hraje, ale ne tak, aby mu mohl dělat partnera. „Jen když máš nějaký základ, to se zdokonalí.“ Po vzájemném představování vzal Kruszewski Michala pod paží, aby si s ním šel popovídat. Ptal se ho, co už v Sovětském svazu zažil, jak se mu to jeví, co slyšel, koho potkal a podobně. Michal mu řekl popravdě, že je velice zklamaný, že o Sovětském svazu se toho za hranicemi moc neví a že už mu začíná být jasné, proč. O Sovětském svazu snad žádné dobré zprávy ani neexistují. To, co zde dosud viděl, svědčí o tom, že je to divný stát, ve kterém žijí divní lidé. Pověděl Kruszewskému i o Hriníščakovi, který neví, jestli má být Polákem nebo Ukrajincem.

Škalubina začal organizovat nové rozmístění osazenstva cely na palandách a vyzval každého, aby zaujal své místo. Kruszewski požádal Škalubinu, aby se všichni doleva i doprava od něj ještě víc stěsnali, a řekl, že on si vezme k sobě toho mladého chlapce Michala. Škalubina vycházel Kruszewskému vstříc. Jenže Michal nikam nechtěl bez Ivana, protože si už zvykli společně používat i své šatstvo; řekl, že budou kdekoli, ale musí být spolu. Kruszewski nakonec prosadil, že se oba i s Ivanem přemístili k druhému oknu, na nejvýhodnější místo.

4 Život na palandách

Uplynul asi měsíc. Michalovi připadal dlouhý jako celý rok. Jednoho večera začali vězně z jejich cely volat k výslechům. První byl na řadě Škalubina. Když se vrátil, bylo vidět na jeho obličejích stopy po úderech pěstí a taky měl mokré tváře. Po něm volali Kruszewského. Vrátil se ve stejném stavu jako před hodinou Škalubina. Jenže podle otázek, které mu vyšetřovatel kladl, usoudil, že Škalubina vypověděl něco v jeho neprospěch. Hned se na něj obořil: „Říkal jsi něco o mně?“ Škalubina odpověděl záporně, ale Kruszewski tomu nevěřil. Strhla se mezi nimi velmi ostrá výměna názorů, při které se Poláci přidávali na stranu Kruszewského. Už to vypadalo, že doje ke rvačce, a všichni Podkarpatští Rusíni se postavili za Škalubinu. Naštěstí k rvačce nedošlo, jen k jakémusi postrkování. V té chvíli se z výslechu vracel Sigmund, který byl předvolán jako třetí. Čtvrtého vyvolali Vaše. Kruszewski se ptal Sigmunda, jestli s ním mluvili o Vašovi. Ten mu řekl, že o Vašovi nepadla ani zmínka.

„A proč se mne na to ptáš?“

„Protože mě se ptali na tebe, jestli jsme přátelé a hned tě volali po mně. Proto jsem přesvědčen, že Škalubina určitě něco říkal o mně a dostal jsem poprvé v životě i pár facek.“

Po mně nic nechtěli, jen se ptali na totéž, co jsem

řikal při výslechu už dříve aspoň pětkrát. Až jsem se divil, proč mě volají.“

Kruszewski zůstal nazlobený a pak se pustil do Michala: „Já si myslel, že jsi chytřejší a objektivnější, ale ty jsi stejný nacionalista jako všichni Ukrajinci. Proč vy z kurvy syni, psia krev, pořád lezete za námi Poláky a kde jen můžete, tam nám podrážíte nohy?“

„Pane Kruszewski,“ ohradil se Michal, „spor mezi Poláky a Ukrajinci nevyplývá ani z počínání Ukrajinců, jako spíše z agresivního jednání Poláků vůči Ukrajincům. Vy to musíte vědět lépe než já. Poláci měli se všemi kolem dokola spory. S Ukrajinci, Bělorusy, Litevci, Němci, Čechy, kterým jste po Mnichovu urvali Těšínsko. Však jste se toho zúčastnil. Podnikali jste teroristické akce i na Podkarpatské Rusi, která s Polskem neměla nikdy žádné spory!“

Kruszewski zrudl. Michal na něj totiž vypálil to, co mu prozradil jeden z Poláků jménem Koruc. Zřejmě to byla pravda, protože Kruszewski na Michala zařval: „Kdo ti to řekl? Ty všiváku, ty mizero, ty z kurvy synu...“ Zahrnul ho sprostými nadávkami, jaké Michal ještě neslyšel. Strašlivě ho tím urazil. Celou noc nemohl usnout a brečel lítostí jako malý kluk. Vzal si ty nadávky tak do hlavy, že se z toho rozstonal. Rozpalovala ho horečka. Ivan u něj seděl a dával mu na čelo mokrý ručník. Kruszewski se polekal, aby na něj nepráskl, co ví. Přemluvil Škalubinu, aby ohlásil, že

mají na cele maroda. Přišel doktor, změřil Michalovi teplotu a zeptal se, jestli může chodit. Michal odpověděl, že ano. Doktor ho vyzval, aby šel s ním do lazaretu. Michal myslel, že to půjde, ale podlomily se mu nohy. Nakonec ho odnesli na nosítkách. Celou noc blouznil v horečkách. Druhý den ho doktor prohlížel. Byla to první lékařská prohlídka v jeho životě. Přinesli mu k snídani dva krajíčky chleba, kousíček másla a oslazený čaj. Po snídani už mohl sám jít na záchod. Byl na celé ošetřovně sám. Chodili tam jen sanitáři a jeden doktor nebo felčar, nikdo s Michalem nepromluvil ani slovo, jedině když ho doktor proklepával, ptal se, jestli ho něco bolí. Ležel v měkké bílé posteli a prospal skoro celý den. Když mu přinesli jídlo a viděli, že spí, nechali jídlo na stolku a nebudili ho.

Jeden ze sanitáků mu na pokoji nechával noviny. Michal je četl od prvního do posledního písmene, a když slyšel, že někdo jde, schovával je pod pokrývku a pak do svého baťohu, který mu z cely přinesli sem, ani nevěděl kdy a kdo, jen zjistil, že ho má ve stolku u postele. V lazaretu bylo čisto. Povlečená byla jen postel, na které ležel. Na ostatních bylo složené ložní prádlo. Když horečky ustoupily, přišel doktor s nějakým lejtrem, a zapsal si Michalovo datum narození, ptal se na zdraví jeho rodičů a sourozenců.

„Otce si nepamatuji, bylo mi šest roků, když zemřel. Jinak u nás v rodině nikdo nebyl nikdy nemocný, ani já

jsem nikdy nestonal.“ Nějaké nachlazení nebo rýma se nepočítaly. Doktor se ho vyptával i na stejné věci jako pohraničníci, kteří je vyslýchali po zadržení ve Vorochtě. Jeho odpovědi si však nezapisoval. Pak ho poklepal po rameni. „Ničevo, vsjo budět charašo.“ To Michala pochopitelně povzbudilo. Jakmile se mu udělalo dobře, cítil se v lazaretu jako v samovazbě, kterou znal jen z knih. Začal se znepokojovat tím, že ztratí kontakt s Ivanem. Prosil doktora, aby ho už odeslal na celu. Doktor mu řekl, že ho propustí, jakmile to jeho zdravotní stav dovolí. Michal se už také nudil, i když mu tam i doktor párkrát nechal noviny. Dny byly nepředstavitelně dlouhé. Přitom vůbec nevěděl, jak dlouho už v tom lazaretu je. Z novin se dozvěděl o vstupu Němců do Paříže a o kapitulaci Francie.

Konečně mu doktor řekl, že po obědě pro něj přijde dozorce a odvede ho na celu. Snažil se všechno si spakovat a řekl doktorovi, že mu s baťohem neposlali deku, kterou vyfasoval těsně předtím, než byl umístěn v lazaretu. Doktor nařídil saniťákovi, aby mu vydal nějakou pěknou deku. Michal si všechno sbalil, ještě se vykoupal, oblékl si vyfasované čisté prádlo, natáhl si kalhoty, obul boty bez šněrovadel – ani nevěděl, kdy a kde mu je odebrali –, navlékl si svůj soukenný kabátec, který byl ještě zachovalý, a čekal až přijde dozorce. Konečně se dočkal. Dozorce ho chtěl dát na jinou celu, možná si myslel, že ho na cele zbili, ale Michal mu řekl, že tam zůstaly nějaké jeho věci a že by

se rád na tu celu, z které ho odnesli do lazaretu, zase vrátil. Když ho dozorce vpustil do cely, Ivan se k němu vrhl. „Michale, už nás nesmí nikdy nic rozdělit!“ Velkou radost projevil i Škalubina, a dokonce i Marian Kruszewski. Všichni se vyptávali, jak mu tam bylo, koho tam potkal a co nového slyšel. Neměl jim co vyprávět. Jenom, že tam byla nuda a že se už nemohl dočkat, až bude zase zpátky. Pomohli mu spočítat, že byl v lazaretu celkem dvanáct dnů. Vyndal z baťohu noviny. Dychtivě mu je tahali z rukou.

Od Ivana se dozvěděl, že všichni už byli dvakrát u výslechu. Michala zajímalo, na co se Ivana ptali.

„Dávali mi stejné otázky jako ve Vorochtě. A taky se mě ptali na nás všechny. Jak jsme přišli na to, že utečeme do Sovětského svazu, jestli nás někdo k tomu nenavedl nebo přímo neposlal.

„A cos jim řekl?“

„Že jsme si to sami usmysleli a naplánovali. Tak, jak to bylo.“

Přestože na palandě téměř nebylo k hnutí, zdálo se mi, že se mi tu leží docela dobře, dokonce lépe než kteroukoli noc od té doby, co jsme překročili hranice, lépe než v lazaretu. Usnout jsem však nemohl. V hlavě se mi rojily myšlenky, kterých jsem se nemohl zbavit, na domov a na to, co mě tady si ještě všechno čeká a jak to se mnou a s námi všemi dopadne.

Napravo a nalevo se ozývalo oddychování a za Ivanem, ze směrů, kde ležel Sigmund, strašné chrápání. „Kopni ho tam, psia krev, ať tak nechrápe, vždyť se nedá spát,“ ozval se někdo z Poláků. „Sigmunde, lehni si nějak jinak, vždyť chrápeš, že se třese celé vězení!“ Sigmund skutečně přestal chrápat a za chvíli bylo na cele úplně ticho, ani oddechování nebylo slyšet. Michala pomalu začínal obestírat spánek.

5 Duch odporu

Noviny, které Michal přinesl z lazaretu, kolovaly po cele. Kruszewski byl zdrcen kapitulací Francie. V očích se mu zaleskly slzy. Michal ho pozoroval se smíšenými pocity, možná i trochu pobaveně, protože se mu zdálo, že se zbytečně dojíká. Nic z toho, co se ho tak citelně dotklo, se přece jeho bezprostředně netýká. Ale přesto popřával sluchu jeho bědování nad porážkou Francie.

„Já Francii nelituju,“ řekl Michal. „Nás Čechoslováky zradila, proto jsme nemohli proti Hitlerovi bojovat.“

„Nás sice nezradila tak jako vás,“ odpověděl Kruszewski, „ale prakticky nám stejně nepomohla.“

„Vím. Francie zradila nejen vás, ale zradila sama sebe. Zmínil ses minule o Těšíně. Kdyby Francie tenkrát stála věrně při vás, jistě by to mělo vliv i na Polsko. My jsme nechtěli, aby se polské obyvatelstvo dostalo pod

německou vládu. Ale přesto se musím omluvit tobě i všem, kteří se hlásí k Československu za polské akce na Těšínsku.“

Michal se na něj překvapeně podíval, jestli to myslí upřímně.

„Ano, omlouvám se. Byli jsme hloupí. Místo abychom hledali vzájemné porozumění a spolupráci, živilí jsme v sobě nenávist proti vám a Hitler si mnul ruce. Pomáhali jsme mu Československo zardousit a on pak zardousil nás. Se Stalinovou pomocí,“ dodal ztišeným hlasem.

Od toho rozhovoru Kruszewski začal být Michalovi sympatický. Jednou v noci ho probudilo jakési temné dunění, které přicházelo zvenčí.

„Slyšíte ten hukot?“ zašeptal. „Co to je?“

„Řekl bych, že tanky, rozumíš?“

„Kam by jely tanky?“

„Hitler dobyl Belgii a Francii a to Stalin nemůže nechat jen tak. Určitě bude chtít taky něco dobýt, aby nezůstal pozadu.“

Probouzeli se další spáči. Hluk zvenčí zesílil. Zřetelně bylo slyšet řinčení tanků, motory těžkých aut, klapot koňských kopyt a hrkání povozů. Po chvíli už všechny

palandy ožily. Cela se rozšuměla dohady, co se to děje. Převládlo mínění, že co nevidět začne zase nějaká válka. Jestli už nezačala.

Dohady se v příštích dnech potvrdily. Rudá armáda obsadila Estonsko, Lotyšsko a Litvu a záhy i rumunskou Bukovinu a Besarábii.

Sigmund prohlašoval: „Němci a Rusové si mezi sebou rozdělí celou Evropu, pak Asii a nakonec i Ameriku.“

Danek Koruc mu odporoval: „V Asii je ještě Japonsko, to se jen tak nedá. A Ameriku taky jen tak někdo nezmůže.“

„Nezapomínejte na Anglii,“ nabádal Sigmund. „Ta je tak mazaná, že nakonec dostane ty dvě nestvůry, Němčoury a Rusáky, do sebe tak, že zardousí jeden druhého.“

Převládlo mínění, že Rusové a Němci si rozdělí Evropu a celý svět. Poláci a Čechoslováci byli první na ráně a mají jen málo naděje, že se z toho po dobu několika desetiletí dostanou. To byl fakt, který nás, československy smýšlející Rusíny a Poláky, sblížoval. Jedině Danek Koruc stál na svém, že přijde válka, která vším tím zamíchá a Polsko bude na straně vítězů. Národ, který byl poražen ve válce, ale se svou porážkou se nesmířil, bude i přes krutost vítěze hledat příležitost, aby mu porážku oplatil. A pokud on zná myšlení Poláků a polskou národu, věří, že se tak stane.

Vyjadřoval přesvědčení, že velké věci začínají poznenáhlu, ale přicházejí ve svém finiši znenadání a mistrem v jejich utváření je Anglie. „Danku,“ řekl Sigmund, „je to krásný sen, co tady rozvíjíš. Kéž by se splnil.“

„Budeme se modlit, aby se to stalo,“ umiňoval si Danek.

Večer Michala jako posledního z jejich cely zavolali k výslechu, protože dosud byl v lazaretu. Po zjištění dat na něj jako zatím pokaždé vyšetřovatel vyštěkl: „Ty špión, job tvoju mať!“ Že ho nazval špiónem, to mu v té chvíli nevadilo, ale z toho zaklení se mu zatmělo před očima. Neznal tehdy ještě přesný význam pronesených slov, ale cítil jejich brutální sprostotu. Matka byla pro něj posvátný pojem.

Ráno na cele začínalo tak, že všichni vstávali, střídali se na toaletě a současně se umývali nad toaletní mísou. Dělali to pomocí plechovky, která tam byla; naplnila se vodou, a tu pak jeden druhému pomalu lil na ruce. Někdo bral vodu do pusy a pak si ji pouštěl na ruce a myl si tvář, dokud mu příděl vody stačil. Voda se podávala společně s jídlem. Již od počátku si Michal všiml, že všichni Poláci mají mýdlo a kartáček na zuby, což neměl nikdo z Podkarpatské Rusi a ani ti dva Rakušané. Z toho usoudil, že zdejší věznění Poláci nejsou obyčejní pracující lidé, že je to vesměs intelligence nebo lidé z vyšších vrstev. Michal s Ivanem

měli kousek mýdla, které jim dal Hrinišćak v Nadvorné, a kousek černého mýdla, které dostávali, když vynášeli paraše, ale to nechtěli ukazovat. Škalubina měl mýdlo a kartáček také. Kruszewski je půjčoval Michalovi a Sigmund Ivanovi. Asi se tak domluvili. Škalubina je půjčoval Vašovi a potom i Andricovi a Sigmund oběma Rakušanům.

Po obědě bylo slyšet, že vězni vycházejí na procházku. Zazvonily klíče i u jejich cely 116, dozorce otevřel dveře. „Vychoditě na pragulku!“ Když vycházeli, sedl si Kruszewski na toaletní místu a řekl, že má průjem, takže to asi bude chvíli trvat. Ostatní stáli asi 10 minut na chodbě, až se dozorce rozzlobil a vrátil nás na celu. Někteří Poláci začali Kruszewskému nadávat, ale ten řekl, že má skutečně průjem, tak co může dělat? Na vycházku je potom vyzvali až jako poslední. Dostali se ven s jinou skupinou než dříve. Na dvoře byl už stín, takže dozorce neměl takový přehled a bylo možné se více domlouvat s vězni z jiných cel. Kruszewski sjednával demonstrativní zaspívání polské hymny a Michal se seznámil s učitelem z Drahova Petreskem a Romanem z Terebly. „Tak vidíte, že to bylo k něčemu dobré,“ řekl Kruszewski po návratu na celu. Ti, kteří mu dříve nadávali, se omluvili a uznali, že má i dobré nápady.

Bylo 31. srpna 1940. Večer se prostřednictvím vězeňského „telefonu“ navázalo spojení a připravoval se zpěv polské hymny, ráno se kontakt opakoval.

Když dozorci vyřvávali své „Pojďom!“ celá věznice – několik tisíc hlasů – jako na povel spustila polskou hymnu. Ještě Polska nezgyniela... Ve vedení věznice určitě nastalo zděšení, dozorci se chopili zbraní a rozběhli se po svých úsecích. U cely 116 dozorce otevřel dveře s pistolí v ruce. Když znělo ve třetí sloce bijte Němce, bijte Rusa! dozorce zběsile zařval „Zamolči!“, ale nikdo nezmlkl, jen Škalubina stál s roztaženýma rukama u dveří, jako by se omlouval dozorci, že on za to nemůže. Ostatní stáli jako kamenné sochy, pokračovali ve zpěvu hymny s nejdůležitějším výrazem ve tvářích a vůbec nereagovali na výhrůžky dozorce. Poláci byli ve výborné náladě. Kruszewski se na Michala vítězně díval. Spokojenost z něho přímo sálala. Oběd ten den dostali o dvě hodiny později. Po obědě byl volán k výslechu Škalubina. Vrátil se asi za hodinu, celý opuchlý a plný modřin. Bylo zjevné, že dostal pořádný výprask. Seděl na svém místě se skloněnou hlavou, nebylo vidět, jestli pláče nebo jen přemýšlí, ale po nějaké době se pustil do Kruszewského, že on za něho nebude trpět. Kruszewski se bál, že to Škalubina prozradil, a čekal, že ho za chvíli budou volat také. Proto jen poznamenal: „Tady netrpíme jeden za druhého, tady trpí každý jen sám za sebe.“ Tvářil se, jako by nevěděl, oč běží.

Druhý den začal již naostro. Kruszewski si už byl jistý, že Škalubina nic neřekl. Možná, že proto si Kruszewski dělal legraci ze Škalubiny. Škalubina však zareagoval špatně nebo nešťastně, když řekl: „Tady už

není Polsko, ale Ukrajina.“

„Jo?“ tázal se posměšně Kruszewski. „Tak dobrá, zkuste zazpívat ukrajinskou hymnu Šče neumerla Ukrajina. Kamaráde, kdyby tu byla Ukrajina, i my Poláci bychom byli rádi, ale tady je bohužel Sovětský svaz, žádná Ukrajina. Kdybyste zazpívali ukrajinskou hymnu, tak by vás všechny na místě postříleli. A jak vidíš, nám Polákům se nic nestalo, ani nemůže stát.“ Kruszewski se trochu pobaveně podíval na Škalubinu. „Pane Kruszewski, proč to říkáte? Já si myslím, že všichni jsme na tom stejně,“ poznamenal Danek. Kruszewski si od té doby myslel, že Danek je Ukrajinec, který se jen hlásí za Poláka. Později jsem se přesvědčil, že takových případů bylo mnoho.

V příštích dnech se hodně diskutovalo, co přijde po té polské hymně, ale nic se nedělo. Michal svěřil Kruszewskému, co mu jednou vykládal Hrinišćak. Že sovětszí dozorcí vězňů žádné takové události ani raději nehlásí nahoru, protože by je za to zavřeli.

„Kdo to mohl být, ten Hrinišćak, že to tak všechno věděl?“

„Nevím, jednou mi říkal, že je Polák, podruhé že je Ukrajinec, ale měl jsem ho rád, jako mám rád vás.“

To asi Kruszewského uspokojilo, díval se na Michala, jak se přehrabuje ve svých hadrech, a zahlédl kousek černého mazlavého mýdla, které si přinesl z Nadvorné.

„Co to máš, Michale, ukaž, ať se na to podívám.“

„Ale to mám kousek mýdla z Nadvorné, kdybych někdy potřeboval...“

Kruszewski ho vzal a ukázal ostatním vězňům s poznámkou: „Pánové, podívejte se, jaké mýdlo bylo v Československu.“

„To je ruské mýdlo,“ ozvalo se několik hlasů najednou.

„To mýdlo je dobré proti svrabu,“ ozval se Tadek. „Můj otec byl v ruském zajetí. Byli někde v Tambovské gubernii a v lágru se rozšířil svrab. Namazali se nějakou sirnatou mastí a za dva dny se umyli takovým mýdlem a bylo po svrabu.“

„A proč to říkáš tak stručně, já jsem tě to slyšel vykládat s různými dalšími příhodami,“ poznamenal Januš.

„Od té doby, co jsem si u výslechu vysloužil označení špióna, rozhodl jsem se, že budu stručný. Tady to tak chodí. Kdo moc mluví, ten je špión, kdo málo mluví, ten je kontrabanda, a kdo nemluví, ten je komunista, protože když komunista řekne, co viděl, tak ho zamordujou, aby to už nikdy nemohl říct.“

Tadek moc nemluvil, ale když promluvil, všichni ho

poslouchali. Jak se Michal dozvěděl, byl Tadek novinář a při výslechu si dělal z vyšetřovatele legraci, proto ho označili za špióna. Říká se tomu, že si ve vězení „vykoledoval špióna“.

6 Vězeňský transport

Věděli, že Stanislavov není jejich konečná vězeňská štace. Jakmile začali vězňům vracet osobní věci (kromě nožů a zlatých hodinek) bylo všem jasné, že je odvezou jinam.

Kruszewski z toho byl smutný. „Jakmile opustíme bývalé polské území, bude s námi zle.“

„Proč myslíte?“ ptal se ho Michal nechápavě.

„Tady máme například ještě deky, v sovětských vězeních nic takového neexistuje.“

„To nám je seberou?“

„Určitě. Na to se můžeš spolehnout.“

Michal si přinesl novou deku navíc z lazaretu. Uvažoval, jak to zařídit, aby s Ivanem propašovali s sebou aspoň jednu. Nic kloudného ho nenapadlo. Jestli budou prohlížet baňohy, tak je to v háji.

„Na deku se vykašli,“ radil mu Kruszewski. „Budeš rád, když tě nezamordujou. Nás Poláky nakonec

zamordujou všechny. Mají na nás žízeň. Nás rozhodně nic dobrého nečeká.“

„Tomu nevěřím,“ odporoval Michal. „To přece není možné, zamordovat tolik lidí pro nic za nic.“

„Kéž bys měl pravdu. Ale u bolševiků je všechno možné. To ještě uvidíš.“

Poté, co jim vrátili opasky a šněrovadla, všechno nasvědčovalo, že se co nejdříve budou stěhovat. Michal myslel, že je odvezou někam na práci, ale Kruszewski soudil, že dokud jim nevyhlásí rozsudek, budou je pořád držet ve vyšetřovací vazbě.

„Rozsudek?“ divil se Michal. „Jaký rozsudek – za co? Nic jsme neudělali.“

Kruszewski se ušklíbl: „Když jsi nic neudělal, jsi na tom jako většina z vězňů. Máme jen dvě možnosti. Buď uznají, že jsme nevinní, a propustí nás na svobodu, anebo...“

„Anebo?“

„Anebo nám za každou cenu něco přišijou, aby si zasloužili svůj chleba.“

Ráno byl vydán chléb na jeden den a vřelá voda – Poláci říkali herbata, což znamená čaj, to ovšem byla nebetyčná nadsázka. Pak přišlo odevzdávání dek

a prádla s označením stanislavovského vězení. Michal měl jedno prádlo z lazaretu a to si nechal na sobě a jednu deku zabalenou v Ivanově baťohe. Jinak všechno, co dostal od stařešiny na cele, odevzdal. Svě věci odevzdali i všichni ostatní, všechno bylo v pořádku, nic nechybělo. V poledne dostali polévku jako každý den a pak do večera čekali, připraveni k odchodu na nádraží. Přesun z vězení na nádraží měli dobře zorganizovaný. Dozorci shromáždili všechno osazenstvo na nádvoří, odkud je asi po dvou stech lidech přebírali vojáci a odváděli na nádraží. Asi po půldruhé hodině pochodu přišli k vagonům a podle toho, jak je četli ze seznamu, do nich ihned nastupovali. Bylo zřejmé, že už mají připravenou metodiku. Vojáci, kteří přivedli vězně, nasedli po jejich umístění do vagonů do aut a jeli pro další. Nakládání trvalo celou noc. Po rozednění se nic nedělo, bylo jen slyšet nebo škvírami i možné uvidět, že kolem vagonu občas projde voják, jinak panoval naprostý klid. Až k večeru prošlo několik vojáků po střechách vagonů. Teprve když se stmívalo, začalo posunování vlaku, který se pak konečně rozjel. Jeli celou noc. K ránu někdo sděloval: „Tarnopol!“

Seděl jsem ve směru jízdy u větracího okénka, kde byly mříže roztažené, takže jsem měl docela dobrý výhled. Po výjezdu z Tarnopolu jsme projížděli krásnou úrodnou krajinou. Zatím nic neupoutávalo mou pozornost. Odpoledne jsme dojeli do Šepetovky, kde jsme stáli celou noc. Ráno, když se vlak znovu rozjel, všiml jsem si, že už

jsme přešli starou polsko-sovětskou hranici. Žluté, zelené a hnědé pruhy polí vystřídaly nedohledné lány, na nichž se sklízelo obilí. Někde jednotlivci, někde skupiny lidí dokončovali sklizeň pšenice. Když jsem viděl, jak v nákladním autě svázejí z pole volně naložené zrna, jako u nás vozí písek, všiml jsem si, že se zrna sype z korby na cestu, takže kolem polní cesty je všude plno rozsypané pšenice. Zpočátku jsem si myslel, že jsme přijeli do země, kde je víc pšenice než u nás doma písku. Říkal jsem si: Tady se lidi přece jen nemohou mít špatně. Ale když jsem si začal víc všimnout lidí, brzy jsem změnil názor. Uviděl jsem chlapy v roztrhané košili a kalhotách, jak stojí bosky ve strnisku, otáčejí se k vlaku zády a sklánějí hlavu dolů. Nevěděl jsem, co si o tom mám myslet. Sestoupil jsem z vrchní palandy a šel za Kruszewským. Řekl jsem mu, co mě zarazilo. Plývají obilím, ale chodí v hadrech jako žebráci. Usmál se:

„Tak jen pozoruj dál, ty na to přijdeš.“

Vrátil se k okýnku. Vlák pokračoval v jízdě severovýchodním směrem a přibývalo výjevů, které v něm vyvolávaly nepříznivý dojem. Přestože byla polovina září, viděl lány nesklizené pšenice, která nebyla nijak zvláštní, byla řídká, nevysoká, přezrálá a už černala. Uviděl i rozsáhlé ovocné sady, ale nebyly obsypány jablky ani hruškami. Vůbec se nepodobaly zahradám u nich doma. Jinak všude stejný obraz. Obilí se vozilo z pole volně naložené na korbách menších nákladních aut, lidé otrhaní, bosí, chudáci, jaké člověk

neviděl ani na Podkarpatské Rusi. Velké plochy neobdělaných polí, tráva neposečená, vesnická stavení ubohá, chatrná, mizerná. Všechno jaksi zastaralé, nic, co by člověka potěšilo. Michal zahlédl tabuli s nápisem KOROSTEN.

Vlak zajel na nějakou vedlejší kolej a zastavil. Ze všech vagonů se začalo ozývat bouchání a volání: „Davajtě chleb!“ „Davajtě vodu!“ Vězňové věděli, že na chleba a vodu mají nárok. Stráže nereagovaly. Vlak se znovu rozjel a bouchání a křičení přestalo, i když nedostali chleba ani vodu už 48 hodin.

Seděl jsem u větracího okénka a nepřestával pozorovat ubíhající krajinu. Už se stmívalo, když jsem zahlédl tabuli s nápisem KYJEV. Ale vlak pokračoval v jízdě ještě asi půl hodiny, než zastavil. Venku byla tma. Stáli jsme někde v ústraní, nebylo vidět žádná světla, jen z dálky znělo houkání lokomotiv a hluk z nějakého nádraží. Vězni znovu začali bouchat a dožadovat se chleba a vody, ale opět se jim nikdo nechystal vyhovět. Usnul jsem únavou. Když jsem se probudil, vlak už zase ujížděl plnou parou. Paprsky ranního slunce pronikaly z protilehlého okénka, z levé strany ve směru jízdy. Podle toho jsem se zorientoval, že jedeme směrem na jih. Soustředil jsem se znovu na pozorování krajiny. Byla stále stejná, právě tak jako vzhled lidí. Snad jenom sklizených polí tady bylo víc, ale i tady se každou chvíli objevil nesklizený lán pšenice. Vlak začal zpomalovat a já jsem si přečetl název: ČERKASY. A zase bouchání a křik:

„Dávajte chlieb a vodu!“ Konečně bylo slyšet kolem vlaku nějaký pohyb. Otevíraly se dveře vagonů, došlo i na ten náš.

Nějaký seržant zahulákal: „Staršina!“ Škalubina, který byl určen jako staršina i ve vagonu, přistoupil ke dveřím. „Skolko vas?“

„Čtyřicet.“

„Prinimajte seljodku!“ (Odeberte si slanečky!) Odpočítal slanečky do dřevěného platonku. Škalubina vzal platonek a postavil ho doprostřed vagonu. „Jasčik vernitě!“ (Bedýnku vraťte!)

„A kam mám dát slanečky?“

„Dejte je na podlahu!“

„Ne, nic takového neudělám, to je pro lidi a ne pro dobytek, i když jsou to vězni!“

Seržant vyhrožoval, ale vojáci, kteří vezli na vozíku bečku a několik platonků, mávali rukama, aby to nechal být. Škalubina si tím vydobyl velkou autoritu.

Oznámil osazenstvu vagonu: „Jsou tu slanečci, ale doporučuji, abychom je nechali, kde jsou dokud, do vagonu nedostaneme trochu vody. Rozhodně je nedoporučuju jíst, dokud nemáme vodu na pití a neměli bychom je ani rozdělovat. Není do čeho je

zabalit, proto by to nebylo z hygienických důvodů dobré. A kromě toho někdo by byl v pokušení sníst svůj příděl, což by bez vody bylo nebezpečné.“

Všichni s ním souhlasili, kromě starého Schwarze, který svého slanečka chtěl a hned se do něj pustil. Možná, že když to Škalubina vysvětloval, Schwarz mu neporozuměl. Vyžádal si slanečka i pro Jurku, ale ten ho nesnědl. Škalubina přikryl slanečky bílým plátnem (všichni se divili, kde ho vzal), prý aby jim nezasmradily celý vagon. Venku byla teplota přes 30 stupňů a ve vagonech ještě větší. Vlak se rozjel. V některých stanicích jen zpomalil rychlost, v jiných se zastavoval na několik vteřin, možná na pár minut. Asi po čtyřech až pěti hodinách od rozdání slanečků, když vlak zastavil, začalo ve vagonech strašné bouchání a volání „Davajtě vodu!“ Bouchání a volání se změnilo v nepřetržitě i během jízdy. Kolchozníci v polích, kteří byli poblíž vlaku, se otáčeli na opačnou stranu, sehnuli se k zemi, ale jak bylo vidět, přestávali dělat. V Michalově vagonu se Schwarz dostal do kritického stavu. Jurka seděl u něho a oči mu nevysychaly.

Bouchání a volání se stále stupňovalo, zvenku bylo slyšet, že i vojáci z doprovodu naléhali na náčelníka, aby vězňové dostali vodu. Bylo slyšet hádky, které ustaly, když se vlak rozjel. Teprve na sklonku dne, kolem sedmé hodiny večer, vlak zastavil a vojáci z ozbrojeného doprovodu otvírali vagony a vyzývali,

aby si věžňové po dvou lidech šli pro vodu. Michal a Ivan se připravili s kýblem, který byl ve vagoně, a s několika kotlíky. Běželi k hydrantu pro napájení lokomotiv, tam, kam běželi všichni. Hydrant byl asi ve třetině vlakové soupravy, ale na druhé straně, než na kterou se otevíraly dveře vagonů. Když přinesli vodu, požádali Škalubinu, aby ji rozdělil spoluvěžňům do misek, s dalšími prázdnými kotlíky podlezli pod vagonem a běželi znovu k hydrantu. Za chvíli byli zpátky s plnými nádobami. Vypravili se pro vodu ještě jednou. Všechno, co se dalo naplnit, bylo naplněno. Škalubina zatím rozdělil slanečky, už si všichni pochutnávali. Pro nosiče vody nechal dva z největších slanečků. Sotva se oba vyškrábali do vagonu a převzali svůj příděl, byl dán signál „Ukončit nabírání vody!“ Vojáci zavírali dveře vagonů.

Panu Schwarzovi se udělalo po napití trochu lépe, ale pořád ještě trpěl bolestmi břicha. Když vojáci pozavírali vagony, prošla se po střechách opět kontrola, a asi za půl hodiny se vlak znovu rozjel. Už se začínalo stmívat. Michal spokojeně usedl ke svému větracímu okénku. Netrvalo dlouho a vjeli do nádraží DNĚPROPETROVSK. Vlak zpomalil a projel asi nějakou postranní kolejí na druhou stranu, kde zastavil. Tady už nebylo nač se dívat, proto se Michal natáhl na podlahu a usnul. A ráno, kdy se probudil, byl vlak zase v pohybu. Když zastavil, bylo slyšet kolem vagonů nějaký pohyb a otvírání dveří. Otevřeli i jejich vagon.

Strážný volal: „Staršino, kolik je vás?“

„Čtyřicet,“ odpověděl Škalubina.

„Převezměte suchary!“

Škalubina převzal půl pytle nakrájeného vysušeného chleba a podal strážným platon od včerejších slanečků. Někoho ze spodní palandy požádal, aby mu půjčil deku, roztáhl ji na spodní palandě a rozdělil suchary na čtyřicet dílů. Pak je bral a po pořádku je všem podával. Vězňové se hned pustili do jídla, mladší chroupali, starší si suchary namáčeli ve vodě, aby si nevyhlámali zbytek zubů. Naštěstí bylo ještě ve vagoně dostatek vody. Konečně se vlak rozjel a Michal znovu pozoroval krajinu a lidi na polích. K večeru se přiblížili k nějaké zátoce nebo zálivu, což nasvědčovalo tomu, že jsou někde u Černého moře.

Vlak zastavil v nějaké stanici, ale Michal zahlédl jen počáteční písmena NIK... Asi po pěti minutách se opět rozjeli a zanedlouho přečetl jméno: CHERSON. Seskočil dolů a šel informovat Kruszewského, kudy jednou a kde jsou. Na vagony začali bouchat vojáci: „Připravit se k vystupování!“

„Michale,“ řekl mu Kruszewski, „jsi ohromný kluk. Jestli někdo z nás zůstane naživu, pak by bylo spravedlivé, abys to byl ty. Dokonce začínám věřit, že pokud ty zůstaneš naživu, nezahyne ani památka na mě.“

„V mé paměti určitě ne!“

Vojáci začali otvírat vagony a vyzývat vězně, aby vystoupili.

„Nemocné nechte ve vagonech,“ přikazovali.

Michal s Ivanem se pokusili vzít s sebou Schwarze, ale ten nebyl s to jít ani s jejich pomocí. Bylo jim líto Jurky, který se nechtěl od Schwarze odtrhnout. Nezbylo nic jiného, než aby si i Jurka lehl vedle Schwarze a dal se odnést. Jak se Michal později dozvěděl, v některých vagonech zůstali i mrtví. Kolik jich bylo, ani kolik bylo nemocných, to se už nikdy nikdo nedozví.

Vystupovali z vagonů a řadili se do čtyřstupu. Asi po půlhodině pochodu je přivedli do nějakého bývalého velikého kláštera se spoustou různých budov. Jejich kolonu zavedli přímo do kostela. Byl to obrovský chrám, jaký Michal ještě v životě neviděl. Když stáli před ním, volali je dovnitř po skupinách. Celý prostor chrámové lodi byl vyplněn třípatrovými palandami, nalepenými těsně k sobě jen s úzkými uličkami. Strážní jim přikazovali, kolik lidí se má kam rozmístit. Michal a Ivan dostali místo na třetím poschodí v blízkosti oltáře na pravé straně. Místo bylo výhodné, protože tu byli poněkud odděleni od hlavního provozu. Těžko uvěřit, ale v přízemí chrámové lodi bylo pět tisíc vězňů. Uprostřed stály dokonce i čtyřposchoďové

palandy. Mezi řadami paland bylo úplné bludiště. Když se dva kamarádi rozdělili, bylo těžké, aby se vzájemně našli.

Seznámili se s krajany ze sousedních obcí, dvěma Dovahniči ze Zolotarjova a Miškou Krasilincem z Drahova. Teprve od nich se dozvěděli, že se nacházejí v Starobělsku.

Nevěděl jsem, kde to přesně je, ale podle nápisu, který jsem viděl z vlaku, jsem soudil, že jsme v Chersonské oblasti. Palandy byly nad sebou asi po dvou metrech, jediné přízemní byla asi třicet centimetrů nad podlahou. Byly pevné, ze silných fošen, měly nosnou konstrukci zhruba z dvacetimetrových trámů. Trámy i fošny byly ohoblované a už i dost ohlazené tisícovkami vězňů, kteří tu pobývali před námi. Na palandách věžňové nejen spali, ale i žili jako králíci v několikapatrové králíkárně. Leželi, seděli, chodili, spali, ale dolů slézali jen za potřebou, nebo pro jídlo. Starší věžňové, kteří těžko lezli po žebřících na horní palandy, byli v nevýhodě.

Vasilu Dovahničovi bylo čtyřadvacet. Odkroutil si vojenskou službu a mobilizaci v československé armádě, kdy byl povolán do Frýdku-Místku. Měl na sobě ještě vojenské kalhoty, boty a ovinovačky. Zpíval vandrovnické písně, které zněly jako žalozpěvy. Jeho bratr Michal Dovahnič, ročník 1922, takže ještě mladší než Michal, byl hodně zakřiknutý a vyděšený. Skoro nikdy nemluvil. Miška Krasilinec byl dvaadvacetiletý

mladík z dobře situované rodiny, kterému zemřela matka, když byl ještě malý, takže asi neměl nejlehčí život. Chlubil se svými rváčskými úspěchy. Prošel už také vojenskou službou a nejraději vzpomínal na knedlíky s prachandou. V tom se s ním shodoval i Vasil Dovhanič, že to bylo nejlepší vojenské jídlo.

Třetí poschodí paland mělo tu výhodu, že pokud stály u zdi, kde bylo okno, dalo se větrat. Přinejhorším i vyražením skla. Okna byla složena z barevných skel, měla asi vysokou uměleckou hodnotu, ale byla už žalostně poničena. Tady se na uměleckou hodnotu nedbalo. Vznikaly nenahraditelné škody. V sakristii byly zřízeny latríny. Bylo tam naštěstí dost prostoru a co je nejdůležitější, protékala tam neustále voda, která odnášela pryč výkaly. Kapacitně byla sakristie-latrína asi vypočítána správně. Nikdy tam nevznikla fronta nebo tlačence.

Michalovi se zastesklo po panu Kruszewském, kterého ztratil z dohledu. Několikrát obešel labyrint uliček, ale nikde ho nezahlédl. Po několika dnech ho šťastnou náhodou uviděl u hlavního stařešiny poblíž levého vchodu do kostela.

Hlavním stařešinou přízemí byl profesor Lipinski, který měl několik pomocníků a písařů. Kruszewski mě Lipinskému představil a vychválil mě, až jsem se červenal. Profesor Lipinski se díval do seznamu, kde bydlím. Byla to tlustá kniha se jmény všech vězňů i čísly paland.

Jména byla napsána tak krásným rukopisem, jaký jsem ještě v životě neviděl. Úplnost a přehlednost seznamu byly tak dokonalé, jak by to nikdo z ruských bachařů určitě nedokázal ani s boží pomocí. Kruszewski mě zavedl ke své palandě, abych věděl, kde ho najdu.

Nazítří mě s Ivanem určili na práci. Byl to asi výsledek včerejšího seznámení s profesorem Lipinským. Brali jsme z hromady a dávali do regálů kalhoty a vatované prošívání kabátce. V životě jsme takové oblečení ještě neviděli. V obrovském skladu bylo uloženo – jak jsme usoudili – oblečení pro vězně, kteří budou odsouzeni někam na Sibiř. Za práci nám nedali nic, ale Ivan si tam nasbíral nějaké kosti a kámen a kousky skla na broušení. Říkal, že bude dělat břitvy. Zjistil, že je tu potíž s holením. Někteří vězňové se holí i úlomky skla, a někteří Poláci, kteří mají ruble, se chodí holit někam ven z kostela. My dva jsme se ještě neholili, ale Ivan myslel na kšeft. Konstatoval, že kosti jsou z ovčích a jehněčích nohou a hned je začal připravovat jako střenky na břitvy, i když ještě nevěděl, z čeho a jak bude ty břitvy dělat. Udělal pak čtyři břitvy z plíšků ze špiček bot, nejlepší na to byly československé plíšky z dobré oceli.

Poláci se pídili po tom, kam jsou odsunováni polští důstojníci, které Rusové někam ze Starobělska odváželi, naposledy i před příchodem nového kontingentu. Původně se domnívali, že si je Anglie vyreklamovala i ze Sovětského svazu, ale tyto zvěsti se nepotvrdily. Kruszewski asi proto navrhl Lipinskému, aby Michala

poslal na výzvědy. Asi čtvrtý den mu bachař oznámil, že se má odebrat do budovy, kde jsou umístěni nezletilí. Kruszewski, který to nejspíš zařídil u Lipinského, mu uložil, aby zjistil, jestli polští důstojníci ze Starobělska byli odvezeni vlakem nebo po moři lodí.

„Nějakou dobu tam budeš s nimi, my pak s tebou navážeme spojení, neboj se.“

Nejtěžší bylo pro Michala rozloučení s Ivanem. Bylo jim oběma do breku, ale co mohl dělat. Ať už to nařídil kdo chtěl, dostal rozkaz sbalit své věci a odejít do mladoletky, jak se té ubikaci říkalo. Odcházel nerad, i když v „mladoletce“ byly lepší podmínky. Šel na lepší bydlo přičiněním Kruszewského a Lipinského. Z protekce, která mu byla vnucena. Měl na sebe dopal, že se tomu tak podvolil. Svět je tady naruby, hromské dílo! Na druhé straně byl zvědav, jak to vypadá v mladoletce, kde byl údajně volnější režim, lepší strava i větší čistota. Po všech dosavadních zážitcích v sovětských věznicích, kdy byl zcela nečekaně uvržen do tak strašných poměrů vším tím smradem, špínou a všeobecnou ubohostí, že si nic takového do té doby vůbec neuměl představit, toužil Michal vybřednout z toho bahna. Obával se, že lidé na svobodě, nakolik si stačil všimnout, na tom nejsou o mnoho lépe. Každá změna tady mohla být jen k lepšímu.

To byl ovšem můj omyl. V budoucnu mě čekaly změny,

které mě z tohoto omylu vyvedly. Teď jsem byl tedy zvědav, co mě čeká v mladoletce.

Vězení je vězení, pokud se člověk dopustil něčeho špatného, ať s ním jednají jak zákon káže, ale takový transport ze Stanislavova do Starobělska, kdy jsme dostali až na třetí den jako jediné jídlo slanou rybu bez chleba a hlavně bez vody, nemůže být zahrnut v nějakých zákonech, protože tak nelidské zákony přece nemohou nikde na světě být. A jestli se strážný něčeho takového dopustil, jak to, že normální lidi, kteří slyšeli naše volání po vodě a chlebu, se odvraceli od vagonů místo toho, aby se shromáždili na nádražích a žádali lidské zacházení s lidmi, třeba jsou to vězni. To nevěstilo v této zemi nic dobrého.

7 Rozsudek

A tak si Michal sbalil ranec, objal se s Ivanem, podal ruku Dovahničům, Krasilinovi a rozhodným krokem vykročil ke vchodu. Tam už na něj čekali polští kluci, kteří měli jít do mladoletky s ním, Jacek z jejich vagonu a nějací dva, které neznal.

Vychovatel je odvedl do dřevěného baráku uprostřed klášterního areálu. Uvnitř byly pro ně připraveny čtyři postele, na každé dvě deky bez prostěradla. Bylo zde asi 60 mladých chlapců, většinou z Podkarpatské Rusi a Polska. Rakušan Jurka a nějaký Makedonec, který se jmenoval Milo. Setkání s Jurkem Michala velice

potěšilo. Vyptával se na Ivana. S lítostí mu Michal vysvětloval, že Ivana bohužel s ním neposlali, ale je možné, že také brzy přijde. Michal byl zase zvědav, kde je pan Schwarz. Od Jurky se dozvěděl, že se uzdravil a je v kostele, ale nevěděl, jestli dole nebo nahoře. Byli zde dva dvanáctiletí chlapi z Podkarpatské Rusi, kteří sem přišli s rodiči o Vánocích 1939. Vůbec nevěděli, kde rodiče jsou. Michal se trochu styděl před Jackem za to, že ti dva Rusíni jsou negramotní, neuměli číst ani psát, ale Jacek ho uklidňoval tím, že i v Polsku je ještě takových dost. Stařešinou byl nějaký Debel z Koločavy. Polští kluci byli převážně studenti, některé sebrali i s rodiči. Svým vzděláním i chováním převyšovali Rusíny a to Michala trochu mrzelo. Byl citlivý na Československo i na Podkarpatskou Rus.

V mladoletce se snažil vyzvědět, co s nimi se všemi vězeňská správa zamýšlí. Přišlo mu vhod, když mezi něj zavítal vospitatěl – vychovatel. Doufal, že se od něj něco dozví. Starší obyvatelé baráku se s vychovatelem nebavili, ale Michal i ostatní noví se s ním dali do hovoru. Michal mu začal klást otázky, které nakonec přilákaly i ostatní. „Kolik je v Sovětském svazu takových zařízení, jako je tohle? Kam nás odsud odvezou? Lodí někam do ciziny, nebo vlakem někam na sever? Proč jste nás soustředili tady u Černého moře? Proč drží ve vězení děti, které nic zlého neudělaly a proč je odtrhli od rodičů nebo od lidí, kteří je mají v péči? Za co nás vlastně hodlají soudit a kdy? Proč se tady v Rusku zachází s člověkem hůř než se zvířetem?“

Vylíčil mu cestu sem, kdy hladovým lidem dali až třetího dne kus slané ryby bez vody a chleba. Vychovatel se kroutil, vyhýbal se konkrétním odpovědím. Snažil se odpovídat všeobecně, novinovými frázemi, ale Michal ho svými otázkami vytrvale nutil k tomu, aby mu odpověděl přímo, bez vytáček, konkrétně.

„Já přece nemohu vědět, kolik je v Sovětském svazu takových zařízení,“ rozčiloval se vychovatel. „To nemůže vědět v Sovětském svazu nikdo. Sovětský svaz je veliká země. Je jich tolik, kolik je jich třeba, jako například i toto tady bylo zřízeno začátkem letošního roku. Pokud jde o vězení, o těch má jistě lidový komisař vnitra přehled, ale tady není vězení, tady je pouze tranzitní tábor. Odesílat vás do jiných států nemůžeme, protože jste se dopustili přestupků vůči našemu státu, soudit vás za to můžeme jen my. A pokud vás odsoudíme my, nemůžeme vás posílat k výkonu trestu jinam. Proč držíme ve vězení nezletilé? To je jasné. U nás platí zákon, že když je někdo natolik vyspělý, že se může dopustit přestupku, je i dost vyspělý na to, aby za to mohl nést odpovědnost v přiměřené míře. Bez prokázaného přestupku nikoho neodsoudíme. A pokud jde o zacházení s lidmi nebo vězni, to se řídí možnostmi, jaké v konkrétní situaci v určitém prostoru jsou.“

Nikdo nebyl s jeho odpověďmi spokojen, a tak se raději zvedl, že už není čas na diskuse, ale že ještě

přijde a budou v diskusi pokračovat.

„To jsem tedy zvědav,“ prohodil Jacek.

„Já mu nedám pokoj,“ řekl Michal.

Životní podmínky v mladoletce byly přece jen lepší. Každý měl samostatnou kovovou postel s matrací a dvěma dekami. Nebyl tu tak vydýchaný vzduch jako v kostele a v noci nebylo slyšet takové chrápání. Pokud šlo o stravu, ta byla úplně stejná jako v kostele, až na to, že jsme dostávali jakousi hnědavou teplou vodu bez cukru, které říkali čaj, a krajíček bílého chleba místo černého a půl litru, někdy i tři čtvrtě litru polévky. Jídlo se tady také vydávalo pravidelněji. Barák však byl plný štěnic. Žraly nás zaživa. Byla to hrůza.

Měli jsme s Jackem kavalce u okna, které bylo zvenčí zabíleno vápnem. Z chodby, kam jsme chodili fasovat jídlo, se mi podařilo na chvíli vyklouznout z baráku a venku z našeho okna odškrábat vápno tak, abychom mohli pozorovat, co se děje na nádvoří. Několikrát jsme potom viděli pana profesora Lipinského, jak někam jde přes nádvoří úplně sám, bez doprovodu. Bylo nám to oběma divné. Když si takhle může chodit kam chce, nemusel nás posílat na výzvědy a mohl si zjistit všechno sám. Není v tom nějaká čertovina? Jestlipak se mu dá věřit?

Uběhlo několik dní a vychovatel se neobjevoval. Až na konci týdne přišel místo něj jiný. Jacek mu zadával

tytéž otázky, jaké tomu prvnímu kladl Michal. Vychovatel většinou odpovídal, že neví. „Ale víte přece aspoň to, zda vězni, kteří byli dopraveni sem do Starobělska, pojedou vlakem na sever nebo na jih,“ řekl Michal. Vychovatel byl otázkou poněkud zaskočen. „Všichni pojedou vlakem na sever,“ vylítlo z něj. Ostře se na Michala podíval.

„A proč tě to zajímá?“

„Protože já jsem cizinec a někteří Poláci také, takže možná o nás projeví zájem cizina.“

„Vás nikdo nepotřebuje.“

„Možná, že teď ještě ne, ale taková chvíle může přijít.“

„Nic takového nepřijde.“

Když vychovatel odešel, řekl si Michal s Jackem: „Tak je to jasné, odvezou nás na Sibiř. Měli bychom se vrátit k ostatním.“ Ani on, ani Michal nechtěli ztratit spojení s lidmi, se kterými se znali ze Stanislavova. Pro Michala osobně bylo nejdůležitější shledat se zase s nejbližším kamarádem Ivanem.

Radili se s Jackem, jak to navléknout, aby je přemístili zpátky do kostela. Však nebyli sami, kdo si to přál.

Hlásili se další, kteří si přáli být pohromadě s rodiči nebo známými... „Ale jak to zdůvodníme?“ uvažoval

Jacek.

„Svedeme to na štěnice,“ navrhl Michal. „Však jsme už upozorňovali, že je jich tady plno. Vyběhneme na chodbu a budeme říkat, že už se mezi ty štěnice nevrátíme.“

Provedli to přesně tak, jak si to naplánovali. Dosáhli toho, že do 24 hodin byla mladoletka rozpuštěna za účelem dezinfekce, k níž však už nedošlo. Štěnice jim dopomohly k návratu mezi ostatní. Michalovi se podařilo ukořistit i jednu příkrývku, což byla s postupujícím podzimem čím dál důležitější součást výbavy.

Když ho Ivan spatřil, skočil z třetí palandy – skoro z třímetrové výšky – dolů na kamennou podlahu a pověsil se mu radostně kolem krku. Vzal mu z ruky baťoh, vyhodil ho na palandu a hned mu pomáhal nahoru. Tam se kolem něho shromáždili Dovhaničovi, Krasilinec i Petrenko. Všichni se divili, že se vrátil z mladoletky, kde je lepší živobyť. „Chlapi, věřte mi,“ říkal jim, „sebevětší mizérie se líp snáší, když je člověk s kamarády.“

Ivan mu hned nabídl chleba, měl v zásobě dvě porce. Udělal prý čtyři břitvy a dostal za to osm porcí chleba. Za čtyři koupil dvě balení machorky, nasekaného listí tabáku, které se kouřilo v novinovém papíře.

„Hlavně že ses vrátil. Už jsem se bál, že nás od sebe

odtrhnou.“

Všichni seděli pospolu na palandě a povídali si. Vybavovaly se vzpomínky na domov. Petrenko si tiše zanotoval Široka strana moja rodnaja, ale nechal toho. Oči měl plné slz. Tuhle píseň učil zpívat děti v drahovské škole. Teď zjišťoval, že se v téhle zemi lidem nedýchá tak volně, jak se o tom zpívá. Přišlo mu líto, že té lži uvěřil.

Ivan se mu večer před usnutím svěřoval se svým obchodním podnikáním. Černý obchod se provozuje na záchodě, kde je udělána díra v dřevěné stěně, přes kterou se dá leccos vyměnit za chleba nebo machorku. Poláci obchodují ve velkém s ruskými dozorci, kteří od nich vykupují obleky, kabáty, košile, boty, kožichy a dávají jim za to ty prošívané kabáty a kalhoty, co chlapi ukládali do skladu, a ruble, za které se zde může ledacos koupit. Někteří Poláci jsou velmi bohatí, prodávají i zlato a hodinky. Ti Rusové, co s nimi kšeftují, z nich pěkně bohatnou. Později se Michal dozvídá, že to erární oblečení, s nímž načerno obchodovali, bylo původně určeno k vybavení vězňů odesílaných na Sibiř. Až budou odjíždět, nedostanou nic, protože sklady budou prázdné.

Na druhý den se dole pod jejich palandou objevil Kruszewski. „Michale, jak se vede?“

„Stejně jako všem, pane Kruszewski.“

Michal seskočil na dlažbu. Kruszewski ho vzal pod paží. „Pojď si popovídat.“

Šli kousek stranou.

„Čekají nás zlé časy,“ povzdechl si Kruszewski. Michal k němu tázavě vzhlédl.

„Každou chvíli odvázejí naše lidi, polské důstojníky, někam pryč. Obáváme se, že na popravu. Polský důstojník je jim trnem v oku. A koho nezlikvidují kulkou do zátylku, toho pošlou chcípnout na Sibiř. Někteří hlupáci tady kšeftují s bachaři. Až natáhnou brka, stejně jim ty vyšmelené ruble vytáhnou z kapes.“

„Pane Kruszewski,“ hlesl Michal udiveně, „co je vám? Stalo se vám něco? Že jste takový smutný.“

„Smutný! Copak má tady člověk důvod k nějaké veselosti? Je mi jasné, že Poláky, které odsud odvázejí, někde strílejí. Už tenkrát, když jsi šel do mladoletky, v noci vybírali lidi v kostele. Už není mezi námi Tadeáš ani Ivan Škalubina. Máme zprávy, že byli odvezeni vlakem někam na sever. Tam je prý někde likvidují...“

„Ale pane Kruszewski, přece Tadek a Škalubina nebyli polští důstojníci a byli to komunisti. Nezdá se mi, že by je odvezli na popravu.“

„Ano, to je to. Tady dělají, co se logicky myslícímu člověku zdá nemožné. Důvod si najdou podle potřeby.“

Abys věděl, Škalubina a Tadek byli polští záložní důstojníci. Oba narukovali do Lublinu, k divizi, která byla nasazena ve směru na Kovno a střetla se s Rudou armádou. Oba se stačili převléknout do civilu, ale zajetí neunikli. Zapřeli jenom, že jsou důstojníci. Jenže je zřejmě někdo udal. Enkávédisti na nich při výslechu vymáhali přiznání, dokonce bitím. Nakonec je odvedli. A to je zlé. Koho odtud odvezou bez rozsudku, ten jde ke zdi. To už víme.“

„Z jakého důvodu? To pořád nechápu, pane Kruszewski! Vždyť Polsko přece nevedlo válku proti Rusku.“

„Polsko ne, ale Rusáci nás přepadli a pomohli Němcům porazit naši armádu. Důstojníkům mají za zlé, že jsme se bránili.“

„A profesor Lipinski?“ zeptal jsem se. „Viděl jsem, že se volně pohybuje po táboře. Dá se mu věřit?“

„Poslouchej, Michale, pan profesor Lipinski tu dělá velkou administrativní práci a pomáhá mu ještě řada Poláků. Řídí život pěti tisíc lidí, což by Rusové při svém způsobu práce nezvládli ani se stovkou administrativních pracovníků. Pomáhá, jak jen může, Polákům i Podkarpatským Rusínům, ale snaží se být nenápadný. Je to člověk nevšedních morálních kvalit. Ještě se o tom sám přesvědčíš.“

Za dva dny Kruszewski vyhledal Michala znovu. Chtěl

se mu s něčím svěřit. Byl celý rozrušený. „Co se děje?“ zeptal se Michal.

„Už je to tady,“ řekl mu tlumeným hlasem, když se rozhlédl, jestli je nikdo neslyší. „Sdělili mi rozsudek. Sedm let vězení! Nevím za co! Kurvy mizerný, svinský! Nebyl jsem před soudem, nic mi nedokázali, nemohl jsem se ani hájit a dostal jsem rozsudek nějaké „trojky“, kterou jsem ani neviděl a která neviděla mě. Nejspíš se ani neobtěžovali nahlédnout do mých vyšetřovacích spisů, což je vlastně úplně jedno, protože si tam vyšetřovatel stejně napsal, co se mu hodilo do krámu. Tak to tady vypadá. A to mohu ještě děkovat Bohu, že si mě enkávedisti neodvedli bez soudu, což je rychlá cesta pod drn. Říkal jsem ti, je to hrozná země. Tady lidem nepřiznávají ani právo na spravedlivý soud. Víš, co je to sedm roků v tomhle svrabu. Nevím jak to vydržím.“

Michal se ho snažil potěšit: „Žádná špatnost neujde potrestání, pane Kruszewski. To říkal můj děda a taky říkal, že žádná kaše se nejí tak horká, jak se uvaří.“

„Co tím chceš říct?“

„Že se všechno může změnit. Přijdou na to, že se spletli, a pustí vás na svobodu.“

„Já vím, chceš mi zvednout náladu, jsi hodný kluk, ale kdo ji bude zvedat tobě? Budeš to, chlapče, taky potřebovat.“

Měl pravdu. Jen jsem se vrátil do své králikárny, slyšel jsem vyvolávat své a Ivanovo jméno. Bachař nás odvedl ve skupině asi patnácti lidí do kanceláře v budově velitelství. Jeden po druhém jsme byli předvoláváni ke stolu, za kterým seděl enkávedista studeného úředního vzhledu. Každému přečetl ortel, který vynesl tříčlenný tribunál, s nímž jsme neměli možnost se seznámit. Mně i Ivanovi sdělil, že jsme odsouzeni každý na tři roky. Vyjel jsem na něj zlostně:

„Za co mi dáváte tři roky?“

„Já vám nic nedávám. Já vám jen oznamuji rozhodnutí trojky. Tady mi to podepište!“

Přístrčil mi papír s rozsudkem. Chtělo se mi odmítnout podpis, ale usoudil jsem, že bych si nepomohl, spíš naopak, mohli by mi napařit dvakrát tolik. Rukou, která se mi třásla rozčilením, jsem na papír načmáral své jméno.

„Odkdy mi ty tři roky počítáte?“ zeptal jsem se hlasitě enkávedisty.

„Není mi známo,“ odpověděl muž s koženou tváří. „V rozsudku to není uvedeno. Bude vám to zřejmě sděleno dodatečně.“

Zlostí se mi dělaly mžitky před očima. Ivan mi povzbudivě stiskl paži. Měl strach, abych se nedopustil

nějaké nepředloženosti. Ovládl jsem se. Jenom jsem si v duchu říkal: Co mě to proboha napadlo utíkat do Ruska? A ještě jsem k tomu přemlouval kamarády!

Kruszewski přišel Michalovi oplatit útěchu a povzbuzení. Bylo nutno postavit se ke skutečnosti čelem. Nehroutit se, nepropadat malomyslnosti, naopak soustředit všechnu vůli a odhodlání na přežití zkoušky, kterou jim připravil zlomyslný osud.

Všichni z jejich kotce na tom byli stejně. Nikdo z Rusínů na tom vlastně nebyl líp. Nikomu nepřišli menší flastr než tři roky pracovního tábora, což bylo zařízení, kde, jak brzy poznají, byli lidé metodicky ponižováni na úroveň tažných zvířat.

8 Cesta na konec světa

Bylo to někdy koncem října, kdy se den už značně krátil. Venku bylo sychravo, padal drobný studený déšť. Nebyli jsme jediní, koho vyvolali jménem. Otvíraly se oboje postranní dveře, kudy se chodilo do kostela. Bachaři stáli v dlouhém řetězu v uličce mezi palandami a předávali si vyvolávaná jména. Často je komolili, až našli toho pravého. Už neplatila organizovanost, kterou do života vězňů pracně vnášel profesor Lipinski. Zajímavé na tom bylo jen to, že vězni byli vyvoláváni ve skupinách, ve kterých byli přivezeni do Starobělska. Možná proto, aby měli co nejmenší možnost seznamovat se s dalšími vězni.

Konečně přišla řada i na naši skupinu. Překvapilo nás, že vyvolali i Škalubinu a Tadeáše, kteří už byli před 14 dny odvezeni. Sbalili jsme se s Ivanem, měli jsme batohy nápadně plné, takže jsme se obávali, že nás budou kontrolovat, ale nic se naštěstí nedělo. Kdyby nás kontrolovali a našli v našich rancích čtyři porce chleba, určitě by to považovali za přípravu k útěku a dali by nás do izolace. „No, sláva Bohu, že už odjíždíme,“ řekl jsem Kruszewskému, když jsme se ocitli vedle sebe.

„Proč myslíš, Michale, co od toho očekáváš?“

„Že se už skutečně dostaneme někam na práci, že nás nebudou tady žrát vši a nebudeme znesvěcovat tady ten Boží chrám.“

„Máš pravdu, asi jen v tom posledním. Pochop už konečně, co ti pořád říkám: Tady všechny cesty vedou jen k horšímu. Vedou k smrti.“

„Ale ne, pane Kruszewski, Pán Bůh nemůže být tak zlý. Já si chci nechat aspoň trochu naděje. Nechci propadnout pesimismu. To bych si musel zoufat. Nemohu žít bez nějaké naděje, chápete to?“

„Asi máš pravdu.“

Stáli v čtyřstupu a čekali na povel. Konečně přišlo obvyklé poučení: nesmějí spolu mluvit, nesmějí se ohlížet, vystupovat z tvaru a v případě nedodržení rozkazů budou střílet. Pak zazněl povel „Šagom marš!“

(Pochodem v chod!) Vykročili jako vojáci a vypochovali z areálu kláštera. Samí mladí, zdatní lidé.

Byl večer. Táhli liduprázdnými postranními ulicemi, bídně osvětlenými řídkými pouličními světly. Nikde nebylo vidět živou duši. Lidé měli zřejmě zakázáno vycházet na ulici. Konečně dopochodovali na nádraží, kde stál připravený vlak. Nástupiště bylo osvětlené. Zase vyvolávali jména a vězňové jeden za druhým nastupovali do dobytčáků. V každém byla kromě čtyřpatrových paland ještě uprostřed malá kamínka, bedna s uhlím a několik polínek dříví. Otevřenými dveřmi pronikalo dovnitř světlo zvenčí. Každý se nyní snažil obsadit místo nikoli nahoře u větracích okének, ale dole u kamínek. Když vstoupil do vagonu Kruszewski, prohlásil: „Já tu budu stařešinou, prosím, abyste mi nechali tady dole místo.“ Michal a Ivan nastoupili mezi posledními, takže spodní palandy byly již obsazeny. Nezbylo, než aby si vylezli na vrchní palandu. Zjistili, že okna jsou zasklená a otevírají se dovnitř. Zvenčí byla opatřena sítkou ze silného drátu. To jim vyhovovalo, protože během cesty chtěli uplést ponožky a rukavice a na jiném místě by to tak dobře nešlo. Však už řadu dní vyměňovali za chleba ustříhané chomáče vlny z beraních kožichů, ze kterých spřádali vlnu. Z té se jehlicemi z drátu dalo plést. Nyní však byl čas na spaní. Oblékli si po dvou párech spodního prádla a dvoje kalhoty. Jedním kabátem si přikryli nohy, druhým ramena. Jednu deku si ustlali

pod sebe, druhou se přikryli a přitiskli se k sobě, aby se zahřívali vlastními těly. Vzduch byl čistší než v kostele, takže se dobře dýchalo. Usnuli, jako když je do vody hodí.

Ani neslyšeli, když do jejich vagonu nahnali další vězně. Vlák, jak se dozvěděli od těch, co bděli, jel celou noc. Jen dvakrát zastavil a zase hned pokračoval v jízdě. Všichni zaspali. Když se probudili, ve vagonu už byl nový stařešina a rozdával suchary na dva dny dopředu a vodu. Domluvili se s Ivanem, že jednu porci chleba dají Kruszewskému a Jackovi. Zjistili, že Jacek je na stejné palandě s nimi, ale na druhé straně u okénka. Chtěl si své místo vyměnit s jinými, aby se dostal vedle nich, ale u okénka nechtěl nikdo být. „Nevadí Jacku,“ těšili ho, „aspoň budeme mít přehled na obě strany.“ Michal slezl z horní palandy, aby dal kousek chleba Kruszewskému. Ten ho pohladil po vlasech a dal mu deset rublů. Michal se je zdráhal přijmout, ale Kruszewski trval na tom, že musí. Zval ho, aby se k němu posadil na kus řeči, ale Michal se omluvil, že musí nahoru plést ponožky. Však i jemu v klášteře jedny upletl a Kruszewski si moc liboval, že je má. Bůhvíkam je zavezou. Několikery ponožky už Michal upletl za chleba, teď potřeboval uplést jedny sám sobě. Měl dobré, pevné boty, které mu ušil na míru Volcia Mortků za osmdesát korun, se silnou podrážkou podbitou cvoky. Ty něco vydrží, a když si do nich navleče vlněné ponožky, bude mu teplo i v sibiřském mrazu.

Vrátil se na svou palandu a hned se s Ivanem pustili do pletení. Ještě že ho to maminka naučila, teď se to hodí. Zaučil i Ivana a ten se pod jeho dohledem činil. Do večera měli uštrikováno po jedné ponožce. Přitom pozorovali z okénka, kudy vlak jede. Jacek hlásil stanice z druhé strany. Projeli Alexandrovku, Nikopol a večer přijeli do Zaporožje. Snědli chleba, zapili vodou a uvelebili se k spánku. Ráno se probudili ve Vorošilovgradě. Tady dostali k jídlu ťulku, drobné ryby všech druhů, jedly se i s vnitřnostmi. Vymačkávali si je na chleba jako pomazánku. Nic dobrého to nebylo. Do kotlíků a plechovek vyfasovali teplou vodu a do velikého vědra pro celý vagon studenou. Pro velkou i malou potřebu sloužil okrouhlý otvor v podlaze. Každý se do něj za jízdy pořádně netrefil, zvláště v noci, takže jeho okolí bylo značně zaneřáděno a nečistotu nebylo čím odstranit. Při mizerném žrádлу, které dostávali, byly střevní potíže jejich častým údělem.

Michalovi už pomalu začalo být jedno, kudy jedou. Přestal sledovat stanice. Zato Poláci to dychtivě zjišťovali. Báli se, aby nejeli někam za Ural. Tam se jim nechtělo. Spíš by dali přednost tomu, kdyby se jelo do Archangelska, na sever. Když mluvili mezi sebou, pořád zdůrazňovali, že Evropa je civilizovanější než Asie. Možná si mysleli, že z Archangelska by bylo spíš možné utéci, kdežto za Uralem je něco takového vyloučeno. Druhého dne někdo zavolal: „Pyramidy!“ Michal se podíval okénkem ven. Jaké pyramidy? To je přece nesmysl. Ale spatřil něco, co skutečně vypadalo

jako pyramidy. Kdosi z Poláků nahlas vysvětloval, že jsou v Donbasu a ty špičaté kopce venku jsou haldy z dolů. Hlína, co zůstává při třídění uhlí. Michal nikdy nic takového ještě neviděl.

Buď se ochladilo, nebo přijeli do chladnějšího podnebí.

Možná se stalo obojí. Byla polovina listopadu. Venku bylo všechno bílé. Výšku sněhové vrstvy nešlo z dobytčáku odhadnout. Vojenský doprovod byl oblečen do vatovaných zimních kabátů a dlouhých kožichů. Na nohou měli válenky, na hlavách ušanky, na ruku rukavice. Na rozdíl od nich se vězňové museli spokojit s tím, v čem je enkávedisté odvezli z domova a co už ze sebe po celé týdny pomalu ani nesvlékali. Teplé oblečení, které jim mělo být po odsouzení vydáno, bachaři zašmelili. Topivo, které bylo ve vagoně, už bylo spotřebováno a venku řádila skutečná ruská zima. Ve vagonu šla vězňům pára od úst. Někteří z nich onemocněli, mezi nimi i Marian Kruszewski. Michal se domluvil s Ivanem a Jackem, že jakmile někde vlak zastaví, nebo bude projíždět místy, kde jsou lidé, budou bouchat na stěny a dveře vagonu a křičet, ať jim dají topivo, že tu lidé mrznou. Vojáci však na jejich křik vůbec nereagovali. Stav Kruszewského se velmi zhoršil. Rozhodli se, že ve vagonu musí kvůli němu za každou cenu zatopit. Během dne za jízdy vyndali ze své palandy jednu fošnu. Tu opřeli jedním koncem o spodní palandu

a druhým o podlahu a skokem shora ji přelomili a potom noži, které si před časem vyrobili z nalezených kusů plechu, z rozlámaného prkna nastrouhali třísky a nalámali menší kusy na zátop a na přikládání. Vzduch ve vagonu se trochu ohřál. Všem bylo příjemněji. Jen Kruszewski strašně kašlal a měl zřejmě horečku. Druhý den spálili prkno z jiné palandy, ostatní prkna se musela roztáhnout, takže vznikly mezery, ale nedalo se nic dělat.

Vlak neúnavně rachotil na kolejích a rozvrzaný vagon se kymácel. Projeli stanici Gorkij. Zaskřípěly brzdy. Dali jim zase chleba, horkou a studenou vodu a lokomotiva se opět rozjela plnou parou. Zastavila na chvíli až někdy nad ránem. Venku byl tak silný mráz, že se všichni třásli zimou. Zalézal jim za nehty na nohou i rukou. Museli zatopit. Prasklo na to prkno ze čtvrté palandy. Někdy k ránu vlak zastavil mimo stanici a jejich vagon obstoupil ozbrojený doprovod. Odsunuli dveře a začali křičet, jak to, že se v kamínkách topí. Pravděpodobně to zjistili už dřív podle kouře, který stoupal z komínku. Nebo si někdo stěžoval veliteli transportu. Michal seděl zrovna u Kruszewského, kterého roztrásla horečka. Měl nejspíš zápal plic. „Kdo má nůž?“ zeptal se přísně důstojník. Nikdo však neodpovídal. „Tak všichni svléknout do naha!“ Důstojník stál u vrat a držel v ruce petrolejovou svítilnu tak, aby mohl v případě potřeby rychle vyskočit z vagonu, po stranách trčelo několik bodáků nasazených na puškách. „Všichni svléknout! Říkám to

naposledy!“ rozkřikoval se důstojník. Michal předstoupil před něj a ukázal mu nožik vyrobený z plíšku. „Není třeba, aby se všichni svlékali.“

Ivan se postavil vedle něj. „Nože máme jen my dva.“

„Tak tedy vy dva! Svleknout!“

Stáhli ze sebe všechny svršky a stáli v mraze nazí. Důstojník sestoupil po stupátku z vagonu a houkl na ně: „Pošli za mnoj!“

Nazí šli za důstojníkem. Venku mrzlo jen praštělo. Sníh strašlivě studil do chodidel. Zastavili se u osobního vagonu, kde jim bylo poručeno vstoupit dovnitř. Ve vagonu bylo teplo, důstojník ohlásil, kdo jsou ti dva a podal dalšímu muži v uniformě nůž, vyrobený z plíšku s kostěnou střenkou. Komandant je probodával očima: „Kdo jste? Odkud pocházíte?“

„Jsme Rusíni a pocházíme z Československa.“

„A jaká je vaše profese? Pracovní odbornost?“

„Jsme dělníci,“ odpověděl Michal nebojácně.

„Jací dělníci?“

„Obyčejní, děláme všechno, co kdo potřebuje.“

„Obyčejní dělníci dokážou udělat takový nůž?“

„Vězňové nemají co dělat, proto časem dovedou všechno. Nemají materiál a nemají náradí, ale přesto si dovedou nějak poradit.“

Komandant kroutil hlavou. „Já vás dám zastřelit!“ Do Michala vjela zlost, v té chvíli mu už bylo všechno jedno. „Ale uvědomte si, že my jsme nic neudělali a jsme odsouzeni na tři roky a ne na smrt. A vy s námi zacházíte hůř než s těmi, kteří jsou odsouzeni na smrt. Vy nás necháváte mrznout a vyhladovět. Chováte se k nám, jako byste vezli dobytek a ne lidi. Ani s dobytkem byste nezacházeli tak jako s námi!“ Rozkřikl se a velitel překvapeně pomrkával, co si to ten vězeň dovoluje.

„Dostáváte všechno, co je stanoveno podle našich norem.“

„Možná podle vašich norem, ale my jsme cizinci. Říkáte, že nás zastřelíte. Tak to udělejte hned a netrapte nás tak nelidsky. My nejsme žádní vrazi, zloději ani špióni!“ Komandantovi Michalova obžaloba vyrazila dech. „Ale to, co říkáte, to je vzpoura!“ „Jaká vzpoura? Ve vagonu je už pět vězňů v těžkém stavu a my jsme se snažili nějak jim pomoci, udělat jim trochu tepla, možná, že jsme je zachránili před smrtí, protože jsme taky lidi a nemůžeme se dívat na utrpení, které vy jste jim připravili! Já už jsem rozhodnut, buď pana Kruszewského zachráním, nebo nechci žít!“

Stáli tady nazí. Ve vagoně bylo sice teplo, ale Michal se cítil tak ponížený a ukřivděný, že se mu přímo zachtělo nežit, něco si udělat, ať si to pak tady ten komandant nahoře zodpoví, proč dohnal k smrti nezletilého chlapce. Proto na něj vykřičel všechno, co ho žralo, ať ho třeba zastřelí, bylo mu to už jedno.

Velitel si zřejmě v hlavě přemítal všechno, co na něj Michal vysopil. V přítomnosti dvou vojáků a několika důstojníků zabředl do rozpaků, nevěděl, jak se zachovat. Tohle si k němu možná ještě nikdo nedovolil. Po chvíli si vězně přeměřil přísným pohledem a nařídil: „Odvést!“ Ale Michal se nechtěl jen tak nechat odbýt. „Nepůjdu!“ Zvolal. „Sám ještě to týrání vydržím, ale nemohu se dívat na utrpení jiných. Žádám, aby k nám do vagonu přišel doktor a abychom dostali uhlí a dříví na topení!“

Komandant stiskl rty a pak řekl: „Za čtyři až pět hodin budeme v Kotlasu. Pošlu k vám lékaře a dostanete topivo.“

Příslib Michala uspokojil, takže se dali už bez protestu odvést do vagonu. Kamarádi je vítali jako hrdiny. U kamínek, která byla ještě teplá, si osušili nohy a oblékli se. Přitom za všeobecné pozornosti vyprávěli, co se dělo ve velitelském vagonu. Ještě se vlak nerozjel, když strážníci otevřeli vrata a hodili jim dovnitř bednu s uhlím a dřevem.

Michal přisedl ke Kruszewskému. „Jak vám je?“

„Špatně,“ zašeptal. „Moc špatně. A co ty? Bili tě?“

„Ne, nebili, ale ta cesta bosky ve sněhu byla horší, než kdybych dostal pár facek. Zpátky už se nám šlo líp. Komandant mi slíbil, že v Kotlasu k vám pošle doktora, že ho dříve nemůže sehnat.“

„A jak je daleko do Kotlasu, nevíš?“

„Čtyři až pět hodin.“

„Děkuju ti a teď jdi a zamotej se do nějakých hadrů, abys z toho neonemocněl.“

Vylezli si s Ivanem na svá místa a lehli si těsně u sebe tak, aby se zahřívali vlastními těly, přikryli se jednou dekou, na nohy jeden kabátec a na ramena druhý a usnuli jako kořata.

Když se probudili, zjistili, že je někdo přikryl ještě dvěma dekami a ve vagoně se topilo. Námraza z okénka nad Michalem slezla. Sedl si, vytáhl z baťohu poslední kousek sucharu a hryzal ho. Podíval se okénkem ven a zdálo se mu, že vlak jede asi šedesátikilometrovou rychlostí, nic nebylo vidět, jen zasněžený les, zřejmě jeli tajgou. Za chvíli se probudil i Ivan.

„Máme tam ještě nějaký suchar?“

„Ty tam máš, já jsem si svůj už vzal. Už zase nám dva dny nedali najíst.“

Vlak zastavil, někdo z Poláků oznamoval, že jsou v Kotlasu. Když stáli asi půl hodiny, slezl Michal z palandy a začal bouchat na vrata vagonu.

„Što stučiš?“ ozval se někdo z doprovodu.

„Davaj doktora, tady jsou těžce nemocní!“

Zepředu bylo slyšet, že otvírají vagony a cosi do nich přidělují.

Pak otevřeli i jejich vagon. Před ním stály saně s nějakými várniciemi, nakrájeným chlebem a pytli se suchary. „Kolik je vás?“

„Čtyřicet!“

Podali jim dvě várnice polévky a naběračku, čtyřicet porcí chleba a papírový pytel sucharů. Ivan fasoval přiděl pro oba a Michal se postavil u vchodu, aby nezavřeli vrata.

„Chci ke komandantovi.“

„Proč?“

„Slíbil mi, že k nám pošle doktora.“

„Doktor zatím není, ale přijde.“

Za nějakou dobu bylo slyšet, že před jejich vagonem zastavilo nějaké auto a vzápětí doprovod otvíral vrata. Zavěsili na vagon přenosné schody a nahoru vystoupil doktor v kožichu, pod nímž měl bílý plášť. Dva strážní s nasazenými bodáky na vintovkách stáli a dívali se, co se bude dít.

Doktor prohlédl nemocné a zavolal sanitáky s nosítky, aby přišli k vagonu. Spoluvězňové pomohli nemocné naložit na nosítka a sanitáři je odnesli do skříňového auta, kterému doktor říkal Těpluška. Než Kruszewského odnesli, objal se s Michalem a políbil ho na čelo. „Budu se modlit, aby tě Pán Bůh zachránil.“ Se slzami v očích se rozloučili. Michal si ho v té chvíli na celý život přiřadil ke svým velkým životním vzorům, Babičenkovi a Hriniščakovi. Připomněl si, co mu nedávno prozradil: „My všichni jsme polští důstojníci, ale nech si to pro sebe. Před bolševiky to tajíme.“

Když se Michal rozhlédl po vagonu, všiml si, že jejich krajan Vaš leží také přikrytý až po oči. Měl zřejmě horečku. Michal proto požádal doktora, aby se na něj podíval. Ale Vaš odmítl nechat se odnést. Že prý by byl mezi samými Poláky, že zůstane raději mezi Podkarpatorusy. Doktor pokrčil rameny. Dal mu nějaké prášky a nechal ho být.

V Kotlasu jsme stáli celý den. Byli jsme spíše transport mrtvých než živých. Z každého vagonu vynášeli pár vězňů, kteří jízdu nepřežili. Jen u nás jsme zatím všichni

zůstali naživu. Nevěděli jsme ovšem, jak to dopadne s nemocnými.

Po celodenním čekání na odstavné koleji jsme se v noci rozjeli. Venku byl mráz, dobrých 35 stupňů pod nulou. Ve vagonu se nyní neustále topilo, takže tu bylo nějakých šestnáct stupňů plus.

Usoudil jsem, že komandant ani doktor nemusí být špatní lidé, to jenom bolševický režim je nutí sloužit nelidskosti. Proto mnozí tak chlastají, aby v sobě umlčeli výčitky svědomí.

Ivan se ujal topení a bavil se se Židem Mojšem. Někdo z Poláků zorganizoval průběžné pozorování, kterým směrem jedou, jestli severovýchodním nebo západním. Pořád toužili být blíž k Evropě, ale vlak jel na druhou stranu. Pochopitelně vyjel až za tmy a nebylo možné určit směr jízdy.

Pane bože, jak je těžké se tady orientovat, a to ve všem – v myšlení a jednání lidí, v banálních problémech života i ve směru jízdy vlaku! Je však jasné, že všechno směřuje do gulagu, všechno, všechno, všechno. Celý Sovětský svaz je pro člověka jeden velký gulag, protože tu nikdo nežije podle vlastní vůle. Ale nikdo to nechce přiznat. Takové myšlenky běžely Michalovi hlavou a bránily mu usnout. Zdálo se mu, že celou noc nespál. Vnímal, že se vlak někde na chvíli zastavil, několikrát popojel dopředu a dozadu,

pak přijel na nějaké nádraží, kde dlouho stál a kde i z jejich vagonu vyvolali několik vězňů. Cítil, jak ho nějak rozbolely nohy a třásl se zimou. Svěřil se Ivanovi a ten ho hned zakryl vším, co měli, a slezl dolů, s úmyslem pustit se do další fošny, aby mohl zatopit. Měli už dost volných fošen, protože z jejich vagonu odkomandovali asi deset vězňů. Ivan zatopil, ohřál Michalovi kotlík vody a do ní zavařil kousek sucharu, přidal dva prášky, které vyškemral od Vaše a dal mu to horké vypít. Udělalo se mu lépe. Vaš už se taky dostal z nejhoršího a Michalovu akci na záchranu Kruszewského považoval i za svou záchranu.

Vlak začal popojíždět sem a tam. Setřel jsem z okénka kousek námrazy a přečetl slovo Syktyvkar. Ani jsem nepoznal, jestli je to ukazatel směru nebo název stanice.

Když vlak znovu zastavil, vydali nám suchary a slanečky, a také bednu uhlí a svazek dřeva. Už nás nikdo nechtěl trestat za to, že se z našeho vagonu kouří. Ivan pro mě zase vařil pití na způsob čaje. S chutí jsem snědl slanečka. Měl jsem už hlad. Zapil jsem to asi litrem vody, v níž Ivan vyvařil co kde sehnal, možná i machorku. Ve vagoně už bylo přiměřeně teplo, usnul jsem a spal celou noc. Když jsem se probudil, cítil jsem se už dobře. Vlak stál na koleji a obsluha i strojvedoucí s topičem vyhledávali a káceli soušky v lese, protože lokomotiva neměla páru. Vězňové si z toho dělali legraci. Nechápal jsem, jak se to mohlo stát. Nejspíš usnuli a nechali vyhasnout oheň.

Asi za dvě hodiny se vlak pohnul a dojel do Uchty. Tady vystoupilo asi patnáct vězňů, mezi nimi i Vaš a Andrico. Ostatním vězňům zase vydali suchary a čaj, uhlí, dřevo a vodu a vlak se potom rozjel. Do setmění nemuseli čekat dlouho, dny tady byly krátké, pár hodin světla a jinak pořád noc. Všechno bylo zasněžené, bílé a měsíc vycházel ještě za světla, takže se noc podobala dni. Bylo asi tak desátého prosince, když přijeli na zastávku Pečora. Zase vysazovali vězně, ale ne z jejich vagonu.

Ivan a Michal doufali, že zůstanou spolu. Byli přesvědčeni, že společně překonají všechny nástrahy osudu. Ale v noci dojeli na stanici Čibja a všem jejich nadějím byl konec. Ivana vyvolali z vagonu. Všechny jejich naděje a plány vzal čert. Zůstalo jich ve vagonu jen pět. Ještě tu naštěstí s Michalem zbyli Jacek a Mojše. Ale už byli všichni vylekaní. Poslední zbytky optimismu a elánu je opustily. V Čibju byla železniční stanice na kraji města. Bylo vidět, že jsou zde čtyřpatrové domy s elektrickým osvětlením, že je to tedy jakési město. Za celou dobu emigrace v Sovětském svazu Michal dosud viděl kromě starobělského kostela jen jakési mizerné chatrče u nádraží a teď poprvé spatřil zděné čtyřposchoďové domy, v nichž se svítilo elektrinou. Vypadaly docela obstojně. Bylo to nově postavené městečko.

Už když přijížděli do Čibju všiml si, že se změnila i příroda. Stromy byly menší, les řidší. Už od Kotlasu

pozoroval, že ve stanicích, v nichž zastavovali nebo kterými projížděli, jsou obvykle dva baráky. Jeden nejspíš pro personál, druhý jako sklad. A nic víc. Tady se tedy musel rozloučit s Ivanem.

Když se loučili, oba plakali. „Nevím, jestli se ještě v životě uvidíme,“ říkal Michal smutně. „Kdybychom byli spolu, určitě bychom všechno překonali,“ posteskl si Ivan.

Vlak stál v Čibju dlouho, oheň ve vagonu vyhasl a neměli zápalky, Dva Poláci, kteří s nimi zůstali ve vagoně, byli úplně vedle, nebyli schopni říct ani slovo. Ivan, než odešel, nechal Michalovi nuž, a dokonce i zbytek svých sucharů.

Všechno by nějak šlo, ale zima nesnesitelně dotírala. Jacek posbíral i nějaké kousky papíru a měli jsme nachystáno i trochu dřeva, ale nebylo čím ho podpálit. Začal jsem bouchat na vrata a prosil o zápalky, ale obsluha nebo doprovod jen zakřičeli: „Mlčte!“ Jacek zjistil, že jeden z Poláků má vatelín jako vycpávku v kabátě. Rozpáral šev a vytáhl kousek vatelínu. Udělal takovou kuličku, začal ji s Mojšem třít mezi dvěma kousky fošny a skutečně docílil, že se z vatelínu začalo kouřit; pak doutnající vatelín roztrhl, zabalil do papíru a začal s tím mávat, až papír skutečně chytil. Tak jsme zapálili několik třísek a postupně zatopili v kamínkách. Všichni jsme trochu pookřáli. Vtom se vlak znovu rozjel. Asi po půldruhé hodině se zastavil ve stanici beze jména,

předposlední před Vorkutou. Vystoupilo asi osmdesát vězňů a s nimi i já. Zde nás odpočítali, jako by přijímali zvířata nebo věci.

Chlap v bílém kožichu pod kolena je počítal po kusech jako dobytek. Převzali je ozbrojenci Ochrany 10. lagpunktu. Zkontrolovali oblečení, jestli vydrží pochod do tábora. Mojše měl jen polobotky, takže mu dali jakési prošívané hadrové vysoké boty, říkali tomu „burky“. Po vystoupení z vagonů věžňové nevydrželi stát na místě. Poskakovali, aby nezmrzli. Michal si už ve vagonu na spodní prádlo navlékl ještě jedno konopné, druhé nabídl Jackovi. Nebylo pochopitelně čisté, ale to nevadilo. Vytvářelo mezi přiléhajícím bavlněným spodním prádlem a svrchním oblečením jakousi ochrannou vrstvu a to jim hodně pomáhalo překonávat pětatřicetistupňový mráz. Po vystoupení z vagonu vytáhl Michal z baťohu deku a omotal si ji kolem sebe. Bylo to dobře, protože soukenný kabát, který měl ještě z domova, byl krátký, ale deka sahala aspoň po kolena. Kromě toho se pod deku schovaly i ruce, protože vlněné rukavice upletené ve vagoně byly nedostatečné. Boty měl dost veliké, speciálně dělané na zimu, tak si na vlněné ponožky nabalil ještě onuce, ale přesto mu bylo na nohy zima. Teprve za pochodu se pomalu zahřívaly. Na povel stráží vykročili podél vlaku až k lokomotivě, kde překročili trať doprava. U kolejí se nacházela velká skládka dřeva. Prošli mezi hranicemi dříví asi dvacet metrů dlouhými a dva metry vysokými, až narazili na cestu proježděnou

saněmi a dali se znovu doleva směrem po trati na sever. Protože až sem šli neuspořádaně, tady je už seřazovali do dvojstupu. Michal si hned všiml, jaké je to dřevo, krokem si odměřoval délky a zjistil, že některé hranice jsou šestimetrové a některé čtyřmetrové, a výška hranic se směrem k cestě snižuje. Nebylo mu jasné, proč je řadí po dvou, když uježděná cesta byla si 6-8 metrů široká. Seřadili je za pochodu, vůbec se přitom nezastavovali. Skládka dřeva byla dlouhá asi 500 nebo 600 metrů. Jacek, který šel po jeho pravé ruce napočítal na pravé straně proježděné cesty čtyři vyhaslá ohniště. Teprve když došli na konec skládky, Michal pochopil, proč je seřadili do dvojstupu. Byla totiž projeta jen jedna cesta a sem tam nějaká odbočka. Šli širokým průsekem na sever, kudy vedla železniční trať a tato cesta. Sotva minuli skládku dřeva, opřel se do nich severozápadní vítr. Bylo to k nevydržení. Šli s Jackem ve třetí dvojici, takže byli trochu kryti. Vězňové reagovali zrychlováním pochodu. Michalovu pozornost upoutal obrovský měsíc, který visel pod oblohou jako všemocný strážce této přírody a vládce všeho, co tu existuje, vládce nad nebem i zemí. Zastiňoval asi i všechny hvězdy, žádné totiž nebyly vidět. Přibližně po hodině pochodu ucítili vůni čerstvého chleba a po pravé straně spatřili barák, z něhož stoupal sloup bílého dýmu. Proti tomuto baráku zastavily strážce pochod a šly si nabrat čerstvý chléb. Byla to totiž táborová pekárna. Těžko si představit pocity vyhladovělých vězňů, když to všechno viděli a cítili. Kdyby v té chvíli někdo zavolal „Na ně!“, byl by se

strážnými konec. Pár vězňů by možná zastřelili, ale dav ostatních by je smetl. Jenže vězňové už byli zkroceni a zdeptáni, a taky nevěděli, co je ještě čeká. Zdrželi se tu jen asi dvacet minut a pak pokračovali v pochodu. Po půl hodině se projetá cesta stočila doprava. Už nebyla tak rovná. Teď šli přímo vstříc obrovskému bílorůžovému měsíci, viditelnost byla větší než dvě stě metrů. Asi po hodině cesta mírně stoupala. „Jacku,“ obrátil se Michal na kamaráda, který šlapal vpravo od něj, „mám pocit, že už melu z posledního.“

„Já taky,“ ozval se Jacek zmoženě. Ostatní na tom byli stejně. Pochod se velmi zpomalil. Někteří vězňové již odpadávali a vlekli se jen s pomocí ostatních. Vyšli z lesa na nějakou paseku, ale byla zamlžená, viditelnost se zmenšila asi na padesát metrů.

„Jacku, cítím zápach koňské mrvy,“ řekl Michal. „Něco tady smrdí, ale jestli je to koňská mrva, to nedokážu odhadnout.“

Konečně došli k nějakému plotu, vysokému asi 4-5 metrů. Plot byl zvláštní, zbudovaný ze špičaté kulatiny, zcela neprůhledný, táhl se vpravo a čněla z něj strážní věž. „Tak už konečně budeme na místě,“ pomyslel si Michal. Minuli jednu strážní věž a obcházeli tábor zleva. „Takový plot já už odněkud znám,“ pronesl Jacek. „Četl jsem to v nějaké knize, myslím, že to byly Zápisky z mrtvého domu od Dostojevského. Nebo to bylo v nějaké jiné knize? Ale ještě si pamatuji, že se

tam psalo o třech Polácích, a teď je nás víc než dvacetkrát tolik,“ pokračoval Jacek. Ještě netušil, že v ohrazeném táboře je těch Poláků přes tisíc.

Po levé straně se v dohledu objevily stáje a sklady krmiva (bylo tu 170 koní). Konečně došli k dalšímu rohu plotu a podél něj zatočili doprava. Asi po padesáti metrech se zastavili před vstupní branou. „Vidíš Jacku, i tu vstupní bránu dali na opačnou stranu, než je příchod k táboru.“ Strážní zastavili kolonu stranou od brány, aby nepřekáželi, protože branou právě vycházeli vězňové do práce. Vpředu brigadýr a za ním v dvojstupu 40-50 muklů a štrůdl uzavíral „Střelec“. Michal napočítal 42 brigád, kromě toho vyšlo několik hloučků i větších skupin, mezi nimiž nebylo možné poznat brigadýra. A nedoprovázel je ani ozbrojený strážný. To byli vozkové, kteří vozili dřevo na nádraží; vybírají je z vězňů osvobozených od ozbrojeného doprovodu. Noví vězňové, stojící před branou, už začali podupávat, rozcvičovat se, protože mráz k ránu sílil. Pozorně sledovali proud vězňů vycházejících na práci, jestli neuvidí někoho známého, ale staří vězni byli stejně oblečení a vypadali jeden jako druhý. Vyzábale a utrápeně. Všichni šli bez náradí, to znamená, že náradí buď mají na pracovišti, nebo si ho někde berou po cestě. Když vyšly všechny brigády, stráže zavřely vrata a jeden střelec se psem přišel zezadu před vrata. Vlčák zašteká, jako by dával znamení, že ti noví už jsou tady. Jeden muž, asi velitel doprovodu, vešel malými vraty přímo do vrátnice. Za chvíli z těch

malých vrat vyšel vysoký muž a za ním velitel doprovodu, který přebíral vězně už podle jmenného seznamu. Odpočítané skupiny odváděl do jednotlivých baráků zas někdo jiný. Michal, Jacek, Mojše a dva Poláci, co přijeli s nimi ve vagoně, šli ve třetí skupině do baráku číslo 3. Tady je zástupce náčelníka předal nějakému staršímu muži, kterého nazval dněvalný Radža.

„Jacku, ten Radža, to není Rus,“ řekl Michal.

„Ale zato ten, co nás přivedl, je Polák,“ odvětil Jacek, ale brzy se ukáže, že se mýlil. Byl to Čech z Bohumína, který byl zástupcem náčelníka vězeňské samosprávy, protože se hlásil jako Němec a Němci měli tehdy u bolševiků protekci. Byli na místě.

Bože můj, říkal jsem si. Kam jsem se to dostal? Na konec světa. Měl jsem tohle zapotřebí? Kvůli tomuhle jsem opustil mámu, sestru, domov, kde se mi žilo jako v nebi?

Snad jsem měl přece jenom vyprovokovat toho komandanta, aby ve vzteku vytáhl pistoli a zastřelil mě. Měl bych pokoj.

DOMOV

1 Dětství

Když jsem přicházel na svět, zuřila nad Kričovem bouře,

jakou lidé nepamatovali. Provázely ji takové lijáky, že mě otec mohl dát zapsat do matriky až za deset dnů. Matriční úřad sídlil totiž v sousední obci za řekou, která tak zmohutněla, že strhla lávku, po níž se chodilo na druhý břeh. Člověk se tam teď mohl dostat jen desetikilometrovou oklikou přes most a jít takovou dálku v tom psím počasí se tatínkovi nechtělo. A tak ani nevím, jestli otec dal zapsat den mého narození správně. Možná je zaznamenáno datum, kdy se dostavil na úřad. Od matky jsem se dodatečně dozvěděl, že to bylo v pátek před půlnocí, ale kolikátého, to nikdo přesně neví. Žádné občanské průkazy se nevystavovaly, a tak jsem při emigraci do Sovětského svazu jako den svého narození uvedl 3. září. V matrice je prý napsáno 13. září. Dobře, že jsem o tom nevěděl. Narodit se v pátek a ještě k tomu třináctého, to bych asi pokládal za špatné znamení. Běh mého života tomu však odpovídal.

Otec mu zemřel, když mu bylo šest let, takže se na něj vůbec nepamatoval. Nahrazoval mu ho děda z matčiny strany. Překročil již sice sedmdesátku, ale byl pořád ještě při síle. Těšil se ve vsi všeobecné úctě pro svou bohobojnost, sečtělost a moudrost. Nedovolil, aby se děti, Michal a jeho o tři roky mladší sestra, zúčastnily pohřbu. Chtěl je ušetřit citově vypjaté atmosféry všeobecného nářku a bědování, jaká patřila k pohřebnímu rituálu. Když u nich zemřel muž v tak mladém věku jako jeho otec, bylo zvykem, že jeho manželka cestou na hřbitov seděla nebo klečela na rakvi vezené na pohřebním voze a hlasitě plakala,

a pokud zůstaly po nebožtíkovi děti, slušelo se, aby šly za rakví a také hlasitě plakaly. Extáze takového hlasitého pláče, která většinou zachvátila postupně celý průvod, někdy těžce poznamenala dětské duše na celý život. To Michalův děda nechtěl připustit. Otcova smrt byla pro děti tragédií sama o sobě. S jejími následky se jen těžko vyrovnávaly.

Matka zůstala v osmadvaceti letech vdovou se dvěma malými dětmi, odkázaná na to, co dokáže vypěstovat a sklidit vlastníma rukama na nepřilíš úrodných políčkách. Ani děti to neměly bez otce lehké. Musely matce pomáhat ze všech svých dětských sil, jinak by jako rodina nemohli přežít. V Zakarpatí se hospodařilo ještě starobylým naturálním způsobem, do něhož kapitalismus pronikal jen stěží. Něco takového jako odchod do důchodu a pobírání penze, dokonce ještě po zemřelém, bylo zcela neznámou moderní vymožeností, která k nim ještě nedorazila. V Kričově, kde žilo přes tři tisíce obyvatel, nebyl ani jediný penzista. Lidé byli na sobě navzájem závislí od narození až do smrti. Děti na rodičích a rodiče potom na dětech. Pomáhat si museli i sousedé (pokud na sebe z nějakého důvodu nesmiřitelně nezanevřeli). Michal doma převzal již od dvanácti let nejtěžší mužské práce: kosení a přípravu dřeva na topení. Nebyl sám. Dobrá pětina kluků kvůli práci doma nechodila do školy. Michalovi to děda nedovolil. Bylo jeho štěstím, že měl takového moudrého dědu. Ve většině rodin nepokládali školu zrovna za to nejdůležitější pro život. Děti končily

obvykle školní docházku třetí třídou a brzy pak všechno, co jim učitel do té doby pracně vtlukl do hlavy, ochotně zapomínaly. Byl to smutný pozůstatek starých rakousko-uherských poměrů, kdy se dětem do školy nechtělo, protože se v ní neučilo mateřským rusínským jazykem a maďarské úřady ani nijak zvlášť rodiče nenutily dbát na řádnou školní docházku dětí. Nepotřebovaly vzdělané Rusíny. Nijak jim nevadilo, že v kraji jen málokdo uměl číst a psát. Masarykova republika přinášela obrovský pokrok v každém směru, ale lámat staré návyky a demokratickým koštětem vymetat bídu ze zaostalých podkarpatských dědin nebylo rychlé ani snadné. Po otcově smrti děda Michalovi koupil dvě školní břidlicové tabulky a matce nařídil, aby mu ušila školní brašnu. Říkalo se jí tajstra. Vypadala jako vojenský chlebník a nosila se křížem přes rameno. Maminka ji ušila z rezného plátna. Michal ji nosil rád. Když bylo ve třídě zima, ani ji nesundával z ramene. Třída se, abyste rozuměli, vytápěla dřevem, které si žáci sami museli donést. Každý povinně přinášel dvě až tři polena, ale Michal ten příkaz nedodržoval, protože sami doma neměli dřeva nazbyt. Proto musel sedět na nejvzdálenějším místě od kamen. Ve škole dostal základní učebnici, bukvar, obsahující azbuku i latinskou abecedu, a jeden sešit na krasopis, do kterého mu pan učitel psal známky. Jinak se známky psaly do třídní knihy a žák se o nich dozvěděl až na konci školního roku, když dostal vysvědčení. Michal měl vždycky samé jedničky. Nikdo mu přitom s učením nepomáhal, jen děda ho někdy vyzkoušel. Michal měl

sice po otci o deset let staršího nevlastního bratra, ale ten na radu příbuzných z matčiny strany po otcově smrti nechtěl zůstat s rodinou, to znamená s macechou. Michala a jeho mladší sestru považoval za své nepřátele, s kterými se musí dělit o majetek po otci. Dokonce usiloval o to, aby mu jeho díl byl vyplacen ihned. Při vyřizování pozůstalosti tvrdil u notáře, že mu to otec před smrtí sliboval. Odešel pak k sedlákovi za pacholka a potom do Čech, kde sloužil u nějakého sedláka na Milevsku. Ke svým sourozencům se nehlásil, ani když se po několika letech vrátil na Podkarpatskou Rus.

A tak Michal od nejútlejších let vyrůstal v bídě a těžké práci. Žádné dětství neměl a pak ani mládí, protože v osmnácti letech se už ocitl v sovětském vězení a potom na tři roky v gulagu. Odtud se mu poštěstilo dostat se do československé zahraniční armády a jako voják brzy se svou jednotkou odjel na frontu. Když skončila válka, bylo mu čtyřiaadvacet let a vůbec nebyl připraven na normální život.

Jako dvanáctiletý kluk se stal hlavou rodiny. Bratr mu mohl pomoci, ale nechal ho na holičkách.

Já mu to nikdy nevyčítal. Naučil jsem se spoléhat v nouzi sám na sebe. Bohudík, že všechno dopadlo tak, jak dopadlo. Celkem dobře. Bída byla, pravda, nepředstavitelná. Někteří lidé i hladověli, ale nikdy jsem neslyšel, že by někdo hlady zemřel. I z těch nepřítelů

úrodných políček dokázali za cenu obrovské dřiny uživit sebe a své rodiny, vypěstovat kukuřici, brambory, fazole a zelí, aby nikdo nemusel zemřít hlady. Proto jsem se nestačil divit, když jsem se pak dostal do Sovětského svazu v domnění, že je to ráj dělníků a rolníků, a viděl na vlastní oči – i když jen škvírami věžeňských vagonů, které nás vezly do lágrů horších než nacistické koncentráky –, že v takové veliké, na půdu bohaté zemi, může být taková bída. Na Podkarpatské Rusi to snad nikdy tak hrozné jako tam nebylo. Teprve s bolševiky přišel i hladomor. U nás se vždycky každý, když bylo nejhůř, nasytil mlékem, smetanou, brynzou... V každé druhé chalupě se jednou ročně zabíjelo prase, takže bylo nadlouho co jíst, maso na pečení i uzení, jitrnice, sádlo, škvarky, špek... A byl i slunečnicový olej a lidé se živili slunečnicovými semínky, chlapi jich mívali plné kapsy a házeli si do pusy jedno za druhým a plivali slupky, kudy chodili. Zkrátka řečeno, ani v dobách největší nouze nebylo u nás tak zle, aby nebylo co dát do úst a aby lidi hladem padali na zem. Až když po válce přišli Sověti a zavedli ty jejich kolchozy a sovchozy. Jistěže i dříve byli v dědině lidé chudí, nemajetní, ale chodili zase na výpomoc k těm, kteří měli víc polí, a dostali od nich živobytí nebo peníze, a tak se přirozenou cestou vyrovnávaly majetkové rozdíly. Nikdo si nemusel zoufat, že nemá co do úst. Teprve za sovětského socialismu naši lidé poznali, co je bída; vždyť ani zloději neměli co ukrást, leda ze státního majetku, a za to se posílalo na deset let do vězení nebo do tábora gulagu, což bylo často totéž jako na smrt.

Na Podkarpatské Rusi byli lidé hluboce věřící a bohabojní. Poctivě dodržovali předepsané náboženské půsty. Sedmitýdenní před Vánocemi, zvaný pilipovec, a šestitýdenní před Velikonocemi, hoviňu. Nikdo se neodvažoval je porušit, leda ze zdravotních důvodů nebo u dětí předškolního věku. Kromě těchto dvou hlavních půstů se podkarpatští křesťané postili ještě tři týdny před sv. Annou, ale tenhle půst už nebyl závazný pro všechny. Platil pouze pro ty, kdo se k němu osobně z nějakých důvodů zavázali, stejně jako půst na osobní zaříkání – jeden den v týdnu vydržet buď vůbec bez jídla anebo jen o chlebu a vodě. Za postní dny se volilo pondělí, středa a pátek. V době půstu se všeobecně nesmělo jíst maso, ale ani žádné živočišné produkty, tedy mléko, máslo, vejčička. Naproti tomu se směly jíst ryby a raci, jenže kde je zrovna v době půstu brát? Židé dováželi herinky, dva druhy sledů, buď nakládaných v soli, nebo v oleji. Ty se mohly nakupovat za vejčička, kterých bylo tři až pět za korunu. Vejčička fungovala pro vesničany jako normální platidlo.

Když o tom Michal později přemýšlel, říkal si: Ty půsty měly něco do sebe. Byla to obrovská ozdravovací kúra, která zbavovala lidi žlučnickových, žaludečních a jiných vnitřních nemocí. Rusíni takové choroby neznali. Postihovala je leda žloutenka, kterou nazývali pozolota. Její příčinou bývala většinou závadná voda a nezřídka se na ni umíralo. K lékaři se nechodilo ani nejezdilo. Lidé na to neměli peníze a bylo to většinou

daleko. Například na řece Tereble v délce asi 80 kilometrů od Siněviru do Buštiny byli pro osm velkých vesnic k dispozici jen dva lékaři, jeden v Drahově, druhý v Tereble. Volat lékaře k nemocnému si mohl dovolit málokdo. Zpravidla se lékař volal, když už bylo pozdě, jak tomu bylo i v případě Michalova otce. Tehdy se vypravili pěšky pro pana doktora až do Chustu, vzdáleného pětadvacet kilometrů. Jiné spojení nebylo. Pan doktor přijel kočárem, ale až druhý den, dřív se to nedalo stihnout. A stálo to pěkné peníze, takže se lidé snažili obejít bez lékařů. Buď svou nemoc přežili, někteří i s následky na celý další život, anebo umírali. To se považovalo za rozhodnutí boží, někdy přímo za boží trest, vyvolaný nějakým neodpuštělným hříchem.

Lidé ve své prostotě nejenže slepě věřili biblickým příběhům a náboženským naučením, ale podléhali snadno i prastarým pověrám, kterých se pak křečovitě drželi. Svéráz rusínského venkovského obyvatelstva se projevoval i v oblečení. Všechno, včetně ložního prádla, kromě sypkoviny, šátků a ženských sukní, se šilo z plátna, vyráběného podomácku z konopné nebo lněné příze, někdy doplňované přízí bavlněnou. Tento domácí výrobek zvaný pamuta pokrýval veškerou oděvní potřebu, kromě zimního teplého svrchního oblečení, které se pořizovalo z domácího sukna vyráběného z ovčí vlny.

Obuv se nosila velmi pestrá. Základ tvořily krpce

ušité ze silnější obuvnické kůže, která se prodávala v plátech, předem k tomu účelu nařezaných. Na nohu se krpce připevňovaly řemínky. Do této měkké, pohodlné obuvi se v zimě na nohy navlékaly silné vlněné ponožky, nebo se chodidla omotávala onucemi, ušitými ze zbytků zimního oblečení. Když se krpce vespod prošlapaly, vyztužovaly se koženými podrážkami. Zámožnější si dávali u ševců ušít kotníkové boty nebo holínky, pro ženy se šily boty s tvrdými holinami z chromové kůže. Koncem třicátých let přicházely do módy pro ženy polovysoké šněrovací boty. Jinak nosily stejné krpce jako muži. Postupně nabývala převahy laciná obuv všech druhů od Bati. Dětem se s oblibou opatřovaly nebo zhotovovaly na zimu krpce z ojetých pneumatik. Byly laciné a dlouho vydržely. V létě se chodilo většinou bosky. Ušpinila se sice chodidla, ale lidé netrpěli plochostí nohou a ušetřili boty na zimu.

Při vzpomínkách na mládí se Michalovi vybavuje vůně sena. Kosení se u nich považovalo za nejtěžší práci, která se nehodila pro ženy. Ani jeho matka po otcově smrti nekosila, i když velmi těžko sháněla peníze, aby si najala sekáče. Od dvanácti let tuto práci zastával Michal sám. Nakosit a nasušit seno pro dvě krávy, které tehdy měli, byla pro něj velká dřina. Dobytek se krmil jen senem, takže bylo třeba nakosit a nasušit padesát metráků sena. Zatímco ornou půdu měli celkem dobrou, louky byly chudičké, tráva se na nich dala pomalu spočítat po stéblech. Navíc byly od

jejich chalupy šest až sedm kilometrů daleko. Pochopitelně na louce bylo třeba při kosení i přespát. Domů chodila večer jen matka, aby ošetřila a podojila krávy a připravila jídlo na příští den. Senoseč trvala podle počasí nejméně čtrnáct dnů, někdy i celý měsíc. Naštěstí to bylo v době školních prázdnin, takže Michal nemusel kvůli senu zanedbávat vyučování.

Druhou těžkou prací, kterou měl na krku, byla příprava dřeva na topení. Rodina potřebovala pět až šest fůr. Tu dřinu Michal nikomu nepřál. Dřevo se obstarávalo v obecním nebo státním lese. Nikdo se nestaral, komu les patří. Žádný hajný na nich také nechtěl žádné povolení ani poplatků. Smělo se ovšem brát jen dřevo suché nebo špatně rostlé. Chráněny byly jen duby a buky. Ostatní druhy stromů se mohly kácet volně. S dřevem mu matka pomáhala aspoň při jeho stahování a vynášení k cestě, kam bylo možné přijet s povozem. Při těchto pracích, a nejen při nich, se matka o syna obětavě starala, aby se dobře najedl, byl jaksepatří oblečen a aby měl při senoseči na nohou tenisky a při těžbě uhlí pevné boty. Když později jako vězeň v Sovětech viděl, že ty nejtěžší práce, které byly u nich vyhrazeny pouze mužům, dělají ženy, bylo mu jasné, do jaké mizérie se dostal.

V gulagu ovšem poznal, že těžká práce sama o sobě není tím, co člověka degraduje na úroveň zvířete. I při ní by zůstal člověkem, kdyby se mohl pořádně najíst, byl náležitě oblečen a mohl si za mrazu odpočinout

v teple. Nic z toho v gulagu neměli. A tak postupně přestávali být lidmi a proměňovali se nikoli svou vinou ve stáda živočichů, kterým je dovoleno žít jen do úplného vyčerpání vůčihledně ubývajících sil.

Největším problémem v dobách Michalova mládí na Podkarpatské Rusi byl nedostatek peněz. Nejtíživěji se projevoval při vybírání daně. Exekutoři dlužníkům zabavovali dobytek. Docházelo k velice smutným výjevům. Třicátá léta, kdy i na Československou republiku dolehla světová hospodářská krize, byla na Podkarpátí obzvláště těžká. Celým Podkarpátím letěly zvěsti, že známý loupežník Nikola Šuhaj, o němž Ivan Olbracht napsal slavnou knihu, má následovníka jménem Ilko Lepej. Vyprávěly se o něm hrůzostrašné historiky. V Poloninských Karpatech se lidé báli chodit do lesa. Spisovatel Jaromír Tomeček, který zastával úřad notáře ve Volovém, obdržel krátce po sobě dva korespondenční lístky, na nichž se obávaný zbojník svěřoval: „Notáři, měl jsem tě na mušce a nikdy jsem nestiskl, takový jsem já, Ilko Lepej, štvanec, který nechce nic jiného než zpátky k ženě, než mít pokoj, než robit' v lese, na poli, který vůbec nestojí o to, aby se o něm mluvilo po celé zemi a psalo v novinách...“

Četníci po něm páslí. Nakonec se mu dostali na stopu a v přestřelce ho zastřelili. Jeden z nich věnoval spisovateli Tomečkovi fotografii mrtvého Lepeje levou rukou dosud svírajícího kulovnici. Poznamenal přitom: „Netroufali jsme si přiblížit se ani k mrtvému dříve než

po 24 hodinách.“

Vynořila se i řada dalších zbojníků, takže tradice Nikoly Šuhaje byla v Poloninských Karpatech živá. Obrážela živelnou vzpouru zdejších lidí proti bídě. Objevovaly se však i složitější a snad ještě nebezpečnější jevy – násilné akce maďarských, polských a ukrajinských teroristů, kteří pronikali na Podkarpatskou Rus s rozvratnými cíli.

Snažil jsem se vyznat v politickém dění, abych pochopil, v jaké situaci se nachází má karpatoruská vlast, co jí prospívá a co jí naopak škodí.

Kdo mě neznal, považoval mě za staršího aspoň o tři roky, než mi skutečně bylo, neboť v mém výrazu tváře i v chování se nutně projevovalo, že jsem zastával úlohu hlavy celé rodiny.

2 Čas pohnutých událostí

Po ukončení základní školy jsem postoupil na dvouletou hospodářskou školu, kde jsem zvláště padl do oka řediteli školy, bývalému bělogvardějci Vasilu Babičenkovi. O přestávkách i po vyučování vyhledával příležitosti, aby se mohl dát se mnou do hovoru. Vyvinul se mezi námi upřímný přátelský vztah. K našemu sblížení možná přispěla i okolnost, že si Babičenko, stejně jako několik dalších učitelů, mým prostřednictvím objednával a kupoval kvalitní máslo, které vyráběla moje matka,

široko daleko známá jako výborná, úzkostlivě čistotná a pečlivá hospodyně.

V té době jsem se začal zajímat o činnost politických stran a jejich programy. Každá měla zájem o doplňování svých řad nadějným dorostem. Náboru do nacionalistické Siče jsem unikl, protože sičovci s naší vesnicí neměli spojení, zato jsem se nevyhnul působení komunistického agitátora Michala Ivana Lalinohy. Nikdy sice nebyl přímo členem komunistické strany, ale vystupoval jako kovaný komunista. Každou neděli odpoledne na návsi nebo na hlavní křižovatce předčítal dvoje noviny, které k nám vždycky během týdne došly. Číst uměl dobře a články doprovázel vlastními komentáři. Řečnit uměl jako kazatel, jenom práce mu nevoněla. Žil z podpory příbuzenstva. Chodil jsem pravidelně na ty jeho přehledy tisku a musím uznat, že se mi leccos ujasňovalo. Všiml si toho při našich častých diskusích i pan ředitel Babičenko. Naléhal na matku, aby mne dala studovat. Nechtěla o tom ani slyšet, musela by prodat nějaká pole a rodina by neměla z čeho žít. Ne, na něco takového nebylo ani pomyslení.

V září 1937, několik dní poté, co Michal oslavil své šestnácté narozeniny a postoupil do druhého ročníku hospodářské školy, přišel ráno do třídy a chystal se usednout na své místo v lavici, ale zůstal překvapeně stát. Zavadil totiž pohledem o podobiznu prezidenta T. G. Masaryka, která visela na stěně za katedrou, i když už dva roky byl prezidentem dr. Edvard Beneš. Přes

dolní roh obrazu byla přišpendlena černá stuha. Vyrazilo mu to dech. Tak ho zastihl pan ředitel Babičenko, když vstoupil do třídy. Dal pokyn „Sednout!“ ale Michal nevnímal. „Co je s tebou, Michale?“ oslovil ho. „Bolí to?“ Michal přikývl, že ano. Bylo to zvláštní. Měl pocit, jako by mu umřel někdo z rodiny. Ředitel vybídl žáky, aby vstali, a pak rozechvělým hlasem řekl: „Zemřel veliký člověk T. G. Masaryk. Vzdejme čest jeho památce minutou ticha!“ Otočil se k portrétu a dodal: „Budete nám všem, pane prezidente, chybět. Čest vaší památce!“

Michal cítil zamrazení v zádech, zmocnila se ho jakási úzkost a pocit ztráty jistoty, jaký dosud nezažil. Všichni byli dojati.

Kdosi se zeptal: „Pane řediteli, co to pro nás bude znamenat?“

„Možná nic a možná i válku.“

„Němci nás zadusí plynem!“ poznamenal žák Karol z lavice.

„Němci jsou od nás zatím daleko.“

„Ale to se může změnit,“ stál na svém Karol.

„Máš pravdu,“ připustil pan ředitel.

Úmrtí prezidenta Masaryka všechny rozesmutnilo.

V Podkarpátí ho milovali i prostí lidé. V lidové tvorbě, básních a kolomyjkách často zaznívalo jeho jméno:

My Rusini prosim Boha

skoro v každom domu

za našoho prezidenta

Masaryka Tomu

My Rusini i budeme

molytysja vvyky,

za našoho prezidenta

Češskej republiky

Michal sám na něj složil zpívánku pro regruty, která se vžila tak, že se v Kričově zpívala ještě po válce.

Ta u pana Masaryka byly rukavicy

ta pro pana Masaryka plačut molodyci

V novinách Podkarpatská pravda, které mu dal bratranec, si v těch dnech všeobecného smutku přečetl i dopis, který poslala komunistická strana prezidentu Benešovi. Stálo v něm, že revoluční dělnictvo se hlásí k odkazu T. G. Masaryka, který vždy bojoval za pokrok, svobodu a sociální spravedlnost, za mír a humanitní

demokracii. Kolikrát si Michal, když ještě musel číst různé komunistické hanopisy o Masarykovi, vzpomněl na tento nekrolog. Cožpak bylo nutné zříkat se Masarykova ideového odkazu, a tím i své vlastní minulosti? Kdo mění zásady jako košile, nemá charakter. To platí o lidech stejně jako o politických partajích.

Po smrti T. G. Masaryka se začalo mluvit o válce. Kdekdo byl toho názoru, že Němci čekali, až zavře oči, aby mohli Čechům vyhlásit válku. Mluvílo se o tom na ulici i v domácnostech. Michal dychtivě četl kdejaké noviny, ale nenacházel v nich nic, co by tyto obavy potvrdovalo. Hlavně se psalo o občanské válce ve Španělsku, zvláště v komunistických novinách, které do Kričova kolportoval Lalinoha a které Michalovi podstrkoval jeho bratranec, funkcionář komunistické strany. Michal se v nich dočetl, že v interbrigádách bojují i dobrovolníci z Podkarpatské Rusi. To ho zaujalo. Bratranec ho přesvědčoval, že by se měl také zapojit do tohoto celosvětového boje proti fašismu a za demokracii. Když se o tom dozvěděl strýc, dal mu co proto. Michalova matka udělala veliký kravál. Ať kouká Michala nechat na pokoji, nebo že ho dá předvést na četnickou stanici. Nejspíš si oddechla, když pak bratranec odjel do Belgie, zřejmě s úmyslem cestovat dál do Španělska.

Někdy koncem září nebo začátkem října 1937 Michal uviděl z okna, jak vedle chodí v strýcově zahradě